

Vlasi u starijoj hrvatskoj historiografiji, urednik Ivan Mužić, Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2010., 318 str.

Vlasi (ili možda vlasi!) su gotovo neiscrpana tema svih balkanskih historiografija, a i u brojnim drugim europskim historiografijama dosta se pisalo o tome, pomalo mističnome, (etno)identitetu. U posljednje vrijeme hrvatska historiografija iznjedrila je čak dvije sinteze o povijesti Vlaha, a tu je i priličan broj drugih historiografskih priloga. Sve to govori o važnosti rješavanja "problema Vlaha" ne samo u povijesnome nego i općedruštvenome kontekstu. No, ta činjenica istovremeno povjesničare privlači da promotre kako su naši prethodnici proučavali ovaj problem. Naime, radi se o jednostavnome pitanju - jesu li Vlasi oduvijek predstavljali ne samo historiografsko pitanje nego i problem interpretacije njihova identiteta u svjetlu (više ili manje trenutnih) političkih ideoloških obrazaca i ciljeva?

Upravo u tome svjetlu treba promatrati i ovo izdanje, koje je uredio povjesničar i publicist Ivan Mužić. Radi se o izdanju (možda bi ga klasifikacijski termin koji ga opisuje mogao svrstati pod pojam zbornika) koje obuhvaća petnaest studija različitih autora o vlaškoj problematici. Prilozi su manje više kronološki poredani prema datumu njihova prvoga objavljivanja, a radi se o člancima koji su većinom objavljivani u onovremenim novinama te su zbog toga danas relativno teško dostupni. Prva od tih studija jest "Vlasi u Hrvatskoj tečajem 14. i 15. stoljeća", a u listu *Obzor* 1880. godine objavio ju je Vjekoslav Klaić (9. – 17. stranica). Potom slijede dva rada Radoslava Lopašića iz 1890. i 1894. godine naslovljeni "Cetinski i lički Vlasi" (19. – 30. stranica) i "Zakon za ličke Vlahe od g. 1433." (31. – 42. stranica), kojima je urednik pridodao transkripciju dokumenta iz 1433. godine u interpretaciji Nade Klaić. Ovi tekstovi originalno su objavljeni unutar edicija *Hrvatski urbari* (1894.) i *Bihać i bihačka krajina* (1890.). Na to se naslanja još jedna Lopašićeva studija

iz 1879. godine "O eparhiji karlovačkoj" (43. – 56. stranica), koja je prvotno objavljena u Lopašićevoj knjizi *Karlovac. Poviest i mjestopis grada i okolice*, a potom dolazi tekst nalovljen "Vlasi u Hrvatskoj. Historijsko-kulturna crtica iz 16. vijeka" (57. – 60. stranica) Rudolfa Strohala, originalno objavljen 1931. godine u omiškom časopisu *Jadranska vila*. Sljedeći tekst također je originalno objavljen u novinama *Obzor* i to u čak sedamnaest nastavaka 1931. godine, a napisao ga je Stjepan Pavičić pod naslovom "Starosjedilaštvo današnjeg hrvatskog naselja u Srednjoj i Sjevernoj Dalmaciji. Prilog k proučavanju porijekla Bunjevaca" (61. – 103. stranica). Na ovaj feljton tematski se naslanja tekst Marka Perojevića "Vlasi na trogirskom teritoriju" (105. – 113. stranica), originalno objavljen 1936. godine u splitskome *Jadranskom dnevniku*. Iste 1936. godine objavljen je u *Hrvatskoj straži* i tekst don Krste Stošića naslovljen "Vlasi i kmeti šibenskog kotara" (115. – 117. stranica). Ni tijekom godina Drugoga svjetskog rata pitanje Vlaha nije zaboravljeno u korpusu hrvatske historiografije... Naprotiv, o tome svjedoči i tekst Čire Thurelke "O podrijetlu žiteljstva grčkoistočne vjeroispovijesti u Bosni i Hercegovini" (119. – 131. stranica) objavljen 1941. godine u njegovoj zbirki *Studije o podrijetlu. Etnološka razmatranja iz Bosne i Hercegovine*. U ratnome razdoblju, točnije 1944. godine, u časopisu *Klasje naših ravni* objavljen je i tekst Rudolfa Horvata "Dolazak bunjevačkih Hrvata u Bačku" (133. – 136. stranica). I u poslijeratnome razdoblju Vlasi i historiografska problematika oko njih nisu izgubili na svježini pa tako već 1952. godine u splitskome časopisu *Književni Jadran* izlazi tekst Josipa Smodlake "Dalmacija i Hrvati kroz vjekove" (137. – 147. stranica) u kojemu se velikim dijelom osvrnuo i na pitanje Vlaha i njihovo bivanje na ovim prostorima. Samo godinu dana kasnije, 1953. godine Vatroslav Murvar objavio je u Chicagu (SAD) u ediciji *Hrvatska i Hrvati* tekst "Nasiljem spriječena asimilacija Vlaha sa narodom i zemljom Hrvata" (149. – 156. stranica), koji je kasnije objavljen i na engleskome jeziku. Pitanje Vlaha provlačilo

se i kroz druge humanističke znanosti pa je tako 1958. godine objavljen tekst Vladimira Dvornikovića “Problem predslovenskog, starobalkanskog elementa u našem muzičkom folkloru” (157. – 162. stranica). Svjedočanstvo o tome da se polovicom prošloga stoljeća i u inozemnoj historiografiji aktivno raspravljalo o Vlasima predstavlja i tekst Dominika Mandića “Vlaška teza o B.-H. stećcima” (163. – 174. stranica) objavljen 1966. godine u *Hrvatskoj reviji*. Pitanju Vaha 1962. godine ponovno se vratilo već spomenuti S. Pavičić te je u svojoj knjizi *Seobe i naselja u Lici* objavio ovdje pretiskani tekst “O Bunjevcima” (175. – 181. stranica). Ovaj blok priloga urednik je zaključio tekstem Branimira Gušića iz 1973. godine originalno objavljenim u beogradskom časopisu *Balkanica* pod naslovom “Wer sind die Morlaken in adriatischen Raum?” (183. – 194. stranica).

Svi tekstovi u ovome bloku popraćeni su znanstvenim kontrolnim aparatom (bilješkama), a urednik se potrudio i na pojedinim mjestima upućuje čitatelja na poglede novije historiografije o pojedinim pitanjima izloženima u ovim studijama.

Na ovaj blok - uglavnom historiografskih i publicističkih priloga - naslanja se i cjelina naslovljena Prilozi u kojoj čitatelj može pronaći dva teksta: “Naseljavanje hercegovačkih i bosanskih Vlaha u Dalmatinsku Zagoru u XIV, XV i XVI veku” (197. – 213. stranica) iz pera Bogumila Hrabaka te “Vlasi i starobalkanska pretkršćanska simbolika jelena na stećcima” (215. – 270. stranica). Ovi tekstovi odijeljeni su od ranijih tekstova jer se radi o uracima koji spadaju u rezultate novijih istraživanja iako se tematski prirodno nastavljaju na tekstove iz prethodnoga bloka. Oba teksta već su ranije objavljena - prvi 1997. godine u sarajevskoj publikaciji *Migracije i Bosna i Hercegovina*, a drugi 2009. godine u časopisu *Starohrvatska prosvjeta*.

Čitavo izdanje zaključuje nekoliko blokova od kojih je prvi iscrpna bibliografija (bolje reći popis literature) radova koji se mogu pronaći i u bilješkama prethodnih studija.

Svakome znatizeljnom čitatelju ovaj će popis literature svakako biti od velike pomoći u daljnjemu proširivanju znanja o vlaškom pitanju u hrvatskoj historiografiji. Na samome kraju, prije osobnoga i autorskoga kazala, čitatelj može pronaći i omanji prilog Nade Vrsalović naslovljen “O autorima rasprava ‘Vlasi u starijoj hrvatskoj historiografiji’” gdje se nalazi kratka biografija svih autora priloga kojih su uvršteni u ovo izdanje, što je svakako koristan prilog, pogotovo za čitatelje koji tek ulaze u vlašku problematiku.

Na kraju valja istaknuti da je ovo izdanje svakako hvalevrijedan pothvat koji će svim svojim budućim čitateljima i istraživačima povijesti Vlaha svakako olakšati pristup nekim, danas već pomalo zaboravljenim, tekstovima hrvatskih istraživača vlaške problematike.

Gordan Ravančić

Kosana Jovanović, *Two Funerals and “Two Bodies” of King Richard II. A Study on the Idea of Kingship, Transference of Power and Political Theology*, Saarbrücken, 2010., 106 str.

U izdanju izdavačkoga društva VDM Verlag Dr. Müller Aktiengesellschaft, specijaliziranoga za objavljivanje akademskih istraživačkih rezultata, disertacija i magistarskih radova raznih znanstvenih grana diljem Europe, izašla je 2010. godine knjiga *Two Funerals and “Two Bodies” of King Richard II. A Study on the Idea of Kingship, Transference of Power and Political Theology* mlade znanstvenice Kosane Jovanović. U navedenoj knjizi autorica se bavi abdikacijom engleskoga kralja Rikarda II. godine 1399. na primjeru kojega promatra simbolično značenje i prijenos kraljevske vlasti ispitujući i koristeći teoriju o dva kraljevska tijela - onome fizičkom i onome političkom, koja moraju funkcionirati neodvojivo i istovremeno, a koju je postavio

Ernst H. Kantorowicz, začetnik istraživanja misterija srednjovjekovne političke teologije. Nastala na temelju autoričina magistarskog rada - obranjenoga na Odjelu za srednjovjekovnu povijest na Central European Universityju u Budimpešti 2009. godine - knjiga je podijeljena na četiri poglavlja, a na koncu se nalazi znanstveni aparat i bibliografija korištenih radova.

Knjiga započinje uvodom *Introduction* (stranica 3. - 12.) u kojemu autorica opisuje razdoblje engleske povijesti 14. i 15. stoljeća kao turbulentno razdoblje tranzicije kada dolazi do opadanja utjecaja i moći kralja Rikarda II. (1367. - 1400.) kojega u konačnici s vlasti ruši vojvoda od Lancastera i postaje engleski kralj Henrik IV. (1399. - 1413.) Autorica ističe kako će uz proučavanje simboličnoga i političkoga značenja promjene vladarske osobe kroz nekoliko kraljevskih rituala, a s posebnim osvrtnom na dvije pogrebne ceremonije Rikarda II., ispitati Kantorowiczovu teoriju o dva kraljevska tijela. Na kraju uvoda autorica se osvrće na primarne izvore kojima će se koristiti u svome istraživanju navodeći najvažnije od njih (*Chronicon Henrici Knighton, Chronica Maiora, Historia Vitae et Regni Ricardi Secundi* i druge).

U prvome poglavlju *Abdication of Richard II* (1399) (stranica 13. - 35.) autorica istražuje uzroke abdikacije engleskoga kralja Rikarda II. (1367. - 1400.) Navodi presudne trenutke njegove vladavine u razdoblju od 1389. - 1399. te uzroke loše vlasti, koji se protežu od opisa osobnoga emocionalnog stanja samoga kralja do njegovih političkih odluka po pitanju nasljedstva i pogoršanja odnosa s visokim plemstvom. Autorica ističe kako su povećanje troškova dvora dovođenjem novih savjetnika i problem pitanja nasljedstva engleske krune zbog nepostojanja direktnoga nasljednika Rikarda II. bili presudni čimbenici koji su doveli do pobune i pritužbi plemstva te konačnoga svrgavanja i abdikacije Rikarda II. s vlasti i dolaska novoga vladara Henrika IV. Autorica zatim proučava kojim se pravnim i simboličnim postupcima legitimiziralo pravo novoga vladara na prijestolje te zaključuje kako su

propagiranje dobrovoljne abdikacije (koja je diskutabilna), a zatim i potvrđivanje abdikacije od strane staleža kraljevstva uz potporu nižega plemstva dokazima i propagandom o tiraniji i lošemu vladanju te dogovaranjem uvjeta pod kojima Henrik IV. može postati legalni nasljednik krune (osvajачko pravo) tri glavne točke koje su dovele do pravovaljane abdikacije Rikarda II. Autorica zatim ispituje na koji je način proveden akt abdikacije navodeći nekoliko primjera koji objedinjuju zajedničku sliku tih događaja. Tako ističe kako se predočenjem pisane optužbe i krunidbenih zakletava težilo ukazati svrgnutome vladaru na sve počinjene prekršaje te kako je potpisivanjem toga dokumenta završen legalni dio abdikacije. S druge strane, autorica navodi kako je simboličan dio abdikacije proveden skidanjem kraljevskih oznaka sa svrgnutoga vladara (micanje prstena s ruke, stavljanje krune na pod i drugo). Smatra kako je pitanje posjedovanja kraljevske vlasti u razdoblju nakon svrgavanja Rikarda II., ali prije dolaska na prijestolje Henrika IV., prouzročilo problem prijenosa kraljevskih časti s obzirom na još uvijek prisutno fizičko tijelo svrgnutoga kralja Rikarda II. uz političko tijelo koje je u sljedećoj fazi trebalo biti prenijeto na novoga vladara. Ovaj problem posjeda dvoznačajne kraljevske vlasti u razdoblju od svrgavanja Rikarda II. prema autorici je mogao biti riješen samo uz poštivanje postojanosti kontinuiteta dinastije, korporativnoga karaktera krune i besmrtnosti kraljevske vlasti. S obzirom da smatra kako se zahtjev Henrika IV. za krunom temeljio prvenstveno na pravu osvajanja, podršci stanovništva (Londona) te potvrdi Parlamenta, autorica zaključuje kako za nasljeđivanje kraljevskoga trona nije presudno krvno srodstvo nego je od presudne važnosti bila podrška javnosti i staleža.

Postupke novoga kralja po pitanju legaliziranja svoga zahtjeva za engleskom krunom, kao i odnos prema pitanju položaja svrgnutoga kralja nakon abdikacije, autorica proučava u drugome poglavlju (stranica 36. - 66.) *The First Funeral of King Richard II (1400)*. Autorica najprije na temelju pisanih izvora opisuje

i proučava krunjenje Henrika IV. gdje uočava određene simboličke elemente predstavljanja kraljevske vlasti (žezlo, sveto ulje, mač koji simbolizira vojnu vrlinu, pravdu i drugo), a koji svojim mističnim i legendarnim značenjem ukazuju na važnost srednjovjekovnoga krunidbenog postupka. Nakon proučavanja krunidbenoga postupka autorica iznosi administrativne postupke utvrđivanja nove vlasti opisujući postupke Henrika IV. poput postavljanja svoga sina i budućega nasljednika Henrika V. za kraljevića od Walesa, čime je prema autorici strateški osigurana dinastička budućnost kraljevskoj kući Lancaster. Isto tako, autorica opisuje i zasjedanja Parlamenta nakon krunjenja Henrika IV. čime dolazi do poništavanja odluka prijašnjih zasjedanja, zakonodavnih mogućnosti i prava svrgnutoga Rikarda II., restauriranja položaja Henrikovih saveznika te utamničenja Rikarda II. Autorica zatim nabroja pobune koje su uslijedile nakon prijenosa vlasti i krunidbe Henrika IV. i utamničenja Rikarda II. te ističe da su ove pobune i pokušaji državnoga udara dale povod za likvidaciju abdiciranoga kralja od strane nove vlasti kako bi se spriječila konstantna opasnost ugrožavanja legitimiteta Henrika IV. U tome pogledu autorica istražuje okolnosti koje su dovele do smrti Rikarda II. uočavajući i razmatrajući raznolikost informacija o uzrocima smrti (ubojstvo, dobrovoljno gladovanje do smrti i tako dalje) te razmatra problem ubojstva kralja (regicid). Zaključuje kako je regicid predstavljao uzurpaciju u prijenosu kraljevske časti te je mogao proizročiti ozbiljne probleme novome vladaru prilikom nasljeđivanja trona s obzirom da teorija o dva kraljevska tijela i ubojstvo vladara predstavljaju napad na besmrtno političko tijelo kraljevske vlasti. Autorica zatim proučava pogrebnu ceremoniju naglašavajući kako će pomoću Kantorowiczeve teorije definirati presudne različitosti u odnosu na ostale kraljevske pogrebe toga vremena te istražiti na koji je način bilo moguće simbolično opisati prijenos kraljevske moći putem protokola pogrebne ceremonije. Autorica navodi kako je u srednjovjekovnoj engleskoj kraljevskoj

pogrebnoj ceremoniji bilo uobičajeno slijediti niz propisa koji su trebali biti zadovoljeni (nošenje tijela u pogrebnoj procesiji, održavanje mise, nošenje pogrebne lutke i kraljevskoga znakovlja, pokopa i drugo) kako bi se postigao simbolični prijenos vlasti. Na temelju opisa i analize simbolike kraljevskoga pogreba Rikarda II. autorica zaključuje kako se u proučavanoj procesiji nisu poštivali mnogi važni parametri čime je ceremonija postala neregularna i neuobičajena. Tako autorica navodi da je pogrebna ceremonija bila umjerenija i drugačija od one koju je naznačio sam svrgnuti vladar u oporuci (određeni raspored i broj sudionika pogrebne procesije, odabir Westminstera kao mjesta pokopa među ostalim vladarima sa svim počastima i simbolima kraljevske moći i drugo) te ističe nedostatak uporabe pogrebne lutke (efigije), koja je prikazivala vjernu sliku preminuloga vladara i ostalih elemenata koji su nedostajali (žezlo, zlatni prsten i drugi). Smatra kako se njihovom neuporabom težilo ukazati na nedostojnost svrgnutoga vladara vrlinama kraljevske službe i časti zbog lošega vladanja. S druge strane, autorica uočava prisutnost krune kao jedinoga simboličnog znaka kraljevske časti za koju smatra da je kao važan simbol moći stavljena u funkciju tijekom pogrebne ceremonije iz razloga kako bi novi vladar Henrik IV. dokazao javnosti vjerodostojnost identiteta pokojnoga Rikarda II. Kao još jedan važan čimbenik kršenja protokola pogrebne ceremonije autorica ističe i prikrivanje većine tijela Rikarda II. pogrebnim kovčegom, čime su se (prema autorici) s jedne strane željeli prikriti potencijalni tragovi nasilja koje je pokojni vladar pretrpio u zatočeništvu i prilikom abdikacije, a uvidom u ozlijeđeno i osakaćeno tijelo potenciralo bi se nezadovoljstvo i negodovanje u kontekstu Kantorowiczeve teorije o simboličnome napadu, teškoj uzurpaciji vlasti te nepropisnome odnosu prema kraljevskoj časti i političkome tijelu unutar kojega kralj predstavlja glavu, a tijelo državne organe. Autorica zaključuje kako je sveukupni nedostatak kraljevskoga znakovlja i nepoštivanje protokola pogrebne ceremonije

prouzrokovao nemogućnost simboličkoga prijenosa vlasti na novoga vladara.

Treće poglavlje (stranica 67. - 94.) *The Second Funeral of King Richard II (1413)* autorica započinje opisom unutrašnjopolitičkoga stanja u Kraljevstvu Engleske za vladanja Henrika IV. i njegova sina Henrika V. kako bi pojasnila okolnosti koje su dovele do kontroverzne, ali ne i jedinstvene, pojave u srednjovjekovnoj Europi – ponovnoga pogreba svrgnutoga vladara. Autorica navodi kako su prethodno navedeni propusti i kršenje protokola pogrebne ceremonije doveli do sumnje javnosti u stvarne uzroke i smrt Rikarda II. Smatra kako su te novonastale stavove o sudbini svrgnutoga kralja prvenstveno koristili određeni velikaši i redovnici (franjevci), protivnici Henrika IV., kako bi opravdavali svoj neposluh novoj vlasti te dizali pobune u određenim regijama kraljevstva (npr. Škotska i Wales) s ciljem stjecanja većih ovlasti i posjeda. Autorica ističe kako su navedeni potezi, uz ponovno oporezivanje stanovništva prouzrokovano dodatnim financiranjem suzbijanja pobuna, doveli do pada popularnosti Henrika IV. Isto tako, navodi kako je došlo do pojave tumačenja lošega zdravstvenog stanja i bolesti (sifilis, guba) Henrika IV. kao posljedice spornih političkih poteza kao Božje kazne za loše vladanje. Autorica zatim ukratko opisuje život i karakter Henrika V. kao sljedećega nasljednika engleske krune navodeći njegove postupke prilikom prijenosa kraljevske vlasti. Tako autorica razmatra pogrebnu ceremoniju Henrika IV. za koju navodi da je propisno izvedena pod nadzorom Henrika V. sa svim elementima i znakovljem kraljevske časti te smatra da je na taj način zadovoljen proces i izvršen prijenos kraljevskih ovlasti s oca na sina. Autorica zatim navodi poteze Henrika V. u pogledu razrješavanja problema legitimiteta nasljeđivanja kraljevske vlasti nastalih nepropisnim pogrebom Rikarda II. Ističe kako je Henrik V. organizirao ponovnu pogrebnu ceremoniju Rikarda II. popraćenu svim kraljevskim simbolima i uz potpuno poštivanje protokola, prethodno zanemarene oporuke i posljednjih želja Rikarda II. kako

bi na taj način suzbio propagandu protivnika o živome svrgnutom kralju kao argumentu za podizanje pobuna, ali i kako bi se - prema Kantorowiczevoj teoriji - postigao prijenos kraljevskih časti (lat. *dignitas*) s preminuloga vladara na novoga. Uspoređujući ponovni pogreb Rikarda II. s onim francuskoga kralja Luja X., autorica zaključuje kako je Henrik V. uspio organiziranjem i ponovnim provođenjem pogrebne ceremonije zaustaviti pobune u kraljevstvu, ali i dokazati te učvrstiti svoj položaj kao legitimnoga nasljednika Rikarda II. prijenosom navedenih kraljevskih časti, dok je istim putem spriječena pojava političkih protivnika koji bi legitimitet Henrika V. osporavali stavom o nasljeđivanju uzurpatorske i nelegitimne vlasti koju je ostvario njegov otac Henrik IV.

U četvrtome i ujedno zadnjemu poglavlju *Conclusions* (stranica 94. - 97.) autorica sumira svoje zaključke te navodi kako je Kantorowiczeva teorija o dva kraljevska tijela očita u ovdje proučavanome primjeru prijenosa kraljevske vlasti i kako je prilikom prijenosa te vlasti bilo nužno održati neprekinuti niz posjedovanja legitimiteta nad političkim tijelom kraljevske vlasti poštivanjem protokola pogrebne ceremonije. Isto tako, autorica zaključuje kako je u proučavanome slučaju Rikarda II. nepoštivanje pogrebne ceremonije dovelo do prekida u lancu prijenosa kraljevskih časti i političkoga tijela, što je dovodilo u pitanje valjanost i legitimnost vlasti i prava na krunu koju je potraživao Henrik IV.

Na kraju možemo zaključiti kako je knjiga Kosane Jovanović vrijedan doprinos europskoj i hrvatskoj historiografiji s obzirom da autorica s jedne strane obrađuje tematiku strane historiografije kroz izvrstan primjer primjenjivanja Kantorowiczeve teorije o dva kraljevska tijela na konkretnome slučaju, ali isto tako kao hrvatska povjesničarka daje dodatni poticaj svim znanstvenicima da se uspješno okušaju u proučavanju povijesnih tema strane provenijencije.

Derek Keene, Balasz Nagy i Katalin Szende, ur.: *Segregation – Integration – Assimilation: Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe*, Ashgate Publishing Limited, 2009., 263 str.

U izdanju Ashgate Publishing Limiteda objavljen je zbornik *Segregation – Integration – Assimilation: Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe*, koji su uredili: Derek Keene, Balász Nagy i Katalin Szende. Radovi u zborniku nastali su nakon izlaganja na interdisciplinarnoj radionici Odjela za srednjovjekovne studije na Central European Universityju u Budimpešti pod vodstvom Katalin Szende i Balásza Nagya.

Zbornik sadrži četrnaest poglavlja (trinaest tematskih i jedno uvodno poglavlje). Radovima u zborniku prethodi sadržaj, popis i izvori ilustracija, kratka biografija autora radova te dva uvoda – onaj urednika zbornika i drugi glavnih urednika Richarda Rodgera sa Sveučilišta u Leicesteru i Jean-Luca Pinola sa Sveučilišta Lyon II. Na kraju zbornika nalazi se indeks (252. - 263. stranica).

Uvodno poglavlje u zborniku pod naslovom *Introduction: Segregation, Zoning and Assimilation in Medieval Towns* (1. - 13. str.) napisao je Derek Keene. Na različitim primjerima Keene daje općeniti uvod u problematiku srednjovjekovnih gradova spominjući glavne čimbenike urbanoga razvoja u srednjem vijeku poput uloge kralja ili crkvenih institucija u formiranju gradova, odnos urbanoga središta sa svojom bližom okolicom, ulogu trgovine i obrta u razvoju gradova te razvijanje pojma građanstva i gradskoga pravnog uređenja. Naravno, za ovu priliku najviše je pozornosti posvećeno kolonizaciji odnosno imigraciji stanovništva u urbana središta i tome kako se stanovnici jedne etničke skupine integriraju u sredinu druge etničke skupine. Keene potom daje kratak prikaz problematike asimilacije i integracije u srednjovjekovnim gradovima referirajući se prvenstveno na radove u zborniku, ali spo-

minje i primjere iz drugih gradova koji nisu ovdje posebno obrađivani poput Londona, Krakova i Praga.

U drugome radu *Various Ethnic and Religious Groups in Medieval German Towns? Some Evidence and Reflections* (15. - 31. str.) Felicitas Schmieder analizira pojavu etničkih i vjerskih manjina u srednjovjekovnim gradovima na području njemačkoga govornog područja Svetoga Rimskog Carstva. Schmieder ukazuje na različite organizacije manjinskih skupina poput bratovština i župa, sustave nacija na srednjovjekovnim sveučilištima ili grupiranje u pojedine ulice ili naselja (*vicus, platea*) zasebno obrađujući gradove na istočnome i jugozapadnome djelu Carstva. Posebnu pozornost autorica pridaje gradovima na rijeci Rajni odnosno zapadnome dijelu Carstva, koje je ujedno bilo i najrazvijenije te gdje su u znatnoj mjeri živjele etničke skupine Lombarda i Židova.

U trećemu radu *Russians in Livonian Towns in the Thirteenth and Fourteenth Centuries* (33. - 50. str.) Anti Selart predstavlja situaciju u srednjovjekovnim baltičkim gradovima u kojima su Nijemci bili privilegirani i dominiraju u gospodarskome i političkome životu. Autorovo zanimanje usmjereno je na prisutnost ruskih doseljenika koji su bili etnička i vjerska manjina u gradovima srednjovjekovne Livonije, a glavna pozornost pridana je najvećim gradovima: Talinu, Rigi i Nartu.

Potom slijedi rad Olhe Kozubске Andrusive naslovljen ... *Propter disparitatem lingue et religionis pares ipsis non esse... Minority Communities in Medieval and Early Modern Lviv* (51. - 66. str.) Grad Lavov doživio je procvat u 14. stoljeću jer se nalazio na trgovačkome putu koji je spajao Crno i Baltičko more, a za vrijeme Poljskoga Kraljevstva grad je prihvatio magdeburško gradsko pravo, što autorica drži prvim prihvaćenjem njemačkoga prava na tada još nekršćanskome teritoriju. Najveće etničke skupine u srednjovjekovnome Lavovu bile su: Armenci, Rutenci i Židovi, koje su uživale određene slobode i kori-

štenje vlastitoga prava, no ipak nisu uživali sva građanska prava koja su imali Nijemci i Poljaci niti su imali mogućnost participiranja u gradskoj upravi.

Peti rad *Foreign Ethnic Groups in the Towns of Southern Hungary in the Middle Ages* Istvána Petrovicsa (67. – 87. str.) razmatra etničke skupine u južnim ugarskim gradovima: Pečuhu, Mandjelosu i Sigetu. Autor ukazuje na politiku ugarskih kraljeva prema stranim doseljenicima analizirajući razvoj urbanizacije prije i poslije provale Tatara. Budući da su prvi doseljenici u ugarske gradove stigli iz Flandrije, Lombardije i Lorraine, Petrovics smatra da se ugarski gradovi ne mogu uzimati kao čisti primjeri gradova nastalih pod utjecajem njemačkoga gradskog prava. Osim Latina i Nijemaca autor - kao važnije manjine ugarskih gradova - spominje još Slavene, Rumunje i Kumance. U Pečuhu Petrovics spominje i veći broj doseljenika iz Hrvatske.

Najveće ugarske urbano središte obradio je András Vég u radu *Buda: The Multi-ethnic Capital of Medieval Hungary* (89. – 99. str.) Autor ukratko predstavlja nastanak i razvoj Budima ukazujući na velik utjecaj i značenje njemačkih doseljenika koji su potpuno dominirali u društvenome i političkome životu grada sve do 1439. godine kada izbija etnički sukob između Mađara i Nijemaca. Nakon toga dolazi do podjele gradskih funkcija između te dvije etničke skupine po načelu pariteta. Vég u radu topografski rekonstruira smještaj njemačke i mađarske etničke skupine, također ubicirajući i mjesta gdje su najviše bili koncentrirani talijanski i židovski doseljenici.

U sedmome radu *Late Medieval Ethnic Structures in the Inland Towns of Present-day Slovenia* (101. – 113. str.) Boris Golec analizira etničku strukturu stanovništva kasnosrednjovjekovnih i ranonovovjekovnih slovenskih gradova. Analizirajući prezimena iz sačuvanih izvora, Golec zaključuje kako su gradovi Maribor, Ptuj i Kočevje većinom bili njemački, dok su manji gradovi Brežice,

Novo Mesto, Radovljica i Kamnik pretežito bili sastavljeni od slovenskoga stanovništva. No, i njemački gradovi poput Ptuja i Maribora bili su zapravo njemačke enklave širi prostor kojih je bio naseljen Slovencima. Autor također obraća pozornost na doseljavanje Židova prisutnost kojih se može primijetiti u gotovo svim važnijim slovenskim gradovima.

U osmome poglavlju *Gradation of Differences: Ethnic and Religious Minorities in Medieval Dubrovnik* (115. – 133. str.) Zdenka Janeković Römer istražuje mogućnost integracije stranih doseljenika u srednjovjekovnome Dubrovniku. Autorica ukazuje da je Dubrovačka Republika imala različit odnos prema novim stanovnicima, odnosno, određene etničke skupine smatrala je poželjnima (plemiće iz dalmatinskih ili talijanskih gradova), dok je neke druge (najčešće Slavene iz Bosne) smatrala nepoželjnima i nije im rado dopuštala doseljavanje u grad. No, stjecanje građanstva nije značilo i ulazak u Gradsko vijeće, koje je od 1332. godine bilo potpuno zatvoreno, slično kao i u Veneciji. U članku se također može vidjeti i odnos dubrovačkih vlasti prema bosanskim patarenima, Osmanlijama te Židovima, kojima je u ranome novom vijeku vlast dopustila da se nasele samo u jednoj ulici. Janeković Römer zaključuje da je dubrovačka vlast njegovala pragmatičan odnos prema došljacima, ovisno o tome u kojoj mjeri su oni bili korisni za zajednicu, a njihovo je prihvaćanje prvo ovisilo o religiji, njihovoj kulturi i jeziku, etničkoj bliskosti i političkim vezama.

Rad Kazimira Popkonstatinova i Rossine Kostove naslovljen je *Minorities and Foreigners in Bulgarian Medieval Towns in the Twelfth to Fourteenth Centuries: Literary and Archaeological Fragments* (135. – 151. str.) Autori dijele etničke manjine u bugarskim srednjovjekovnim gradovima na tradicionalne manjine, poput Židova i Armenaca, prisutnost kojih je vrlo rano utvrđena u najvažnijim bugarskim gradovima poput Plovdiva (Philippopolis) i Tŭrnova. Od početka 12. stoljeća u bugarskim gradovima pojavljuju se

i druge etničke skupine iz zapadne Europe, što autori drže posljedicom križarskih ratova. Tako su vitezovi iz zapadne Europe utemeljili svoju četvrt izvan zidina srednjovjekovnoga Plovdiva i, po svemu sudeći, nisu dolazili u sukob s Armencima. Autori kao važnije manjine u bugarskim gradovima navode još nomadska plemena Kumanaca, Pečeneza i Tata- ra, a spominju i prisutnost Dubrovčana koji su u Türnovu formirali trgovačku koloniju.

Deseti rad prilog je Nade Zečević naslovljen *Nobiles, Cives et Popolari: Four Towns under the Rule of Carlo I Tocco* (c. 1375. – 1429.), (153. – 167. str.) U radu se govori o vladavini obitelji Tocco nad četiri grada u Epiru: Sv. Georg (na otoku Kefallēnia), Sv. Mauro (na otoku Levkás), Arta i Ióánnina. Autorica opisuje kako je Carlo Tocco favorizirao i kolonizirao imigrante iz južne Italije ili zapadne Europe. Zečević drži kako je Tocco to nekadašnje područje Bizantskoga Carstva potpuno uređivao po zapadnome modelu prvenstveno se ugledajući na napuljski dvor. I u ovome radu spominju se dubrovački trgovci koji su s Carlom Toccom imali dobre odnose.

Potom slijedi rad Balázsa Nagya *The Towns in Medieval Hungary in the Reports of Contemporary Travellers* (169. – 178. str.) Autor daje sažeti kronološki pregled narativnih vrela počevši od arapskih putopisaca (Ibrāhīm Ibn Yāqūb i Abū-Hāmid al-Garāntī) te sačuvanih kršćanskih itinerara ili kronika Odon de Deuila, Otona iz Freisinga, Rogera iz Apulije i Bertranda de la Broquiéra. Unatoč tome što onodobni autori nisu imali za cilj opisati etničku strukturu područja kroz koja su prolazili, Nagy smatra da najstarija sačuvana narativna vrela mogu posvjedočiti i o multietničnosti Ugarskoga Kraljevstva.

Dvanaesti prilog u zborniku rad je Józsefa Laszlovszkyja naslovljen *Crown, Gown and Town: Zones of Royal, Ecclesiastical and Civic Interaction in Medieval Buda and Visegrad*. (179. – 203.) Autor na temelju arheoloških istraživanja na sažet način rekonstruirao socijalnu topografiju Višegrada i Budima, a najviše pozornosti posvećuje transformacijama u

gradskome prostoru u tim gradovima nakon izgradnje kraljevske palače i franjevačkoga samostana. Autor smatra da izgradnja prosjačkoga franjevačkoga samostana uz kraljevsku palaču ima ulogu određenoga zblizavanje kralja s ostalim građanima, a osim toga, franjevci su zbog blizine često bili u poziciji i da utječu na kraljevski dvor.

U radu *Integrations through Language: The Multilingual Character of Late Medieval Hungarian Towns* (205. – 233. str.) Katalin Szende ukazuje na pojavu bilingvizma ili multilingvizma odnosno paralelne uporabe dva ili više jezika u Ugarskome Kraljevstvu. Također, u kontekstu višejezičnosti ugarskih gradova autorica spominje i jezičnu podjelu magistrata na Gradecu ukazujući na slične pojave u drugim gradovima Ugarskoga Kraljevstva. Paralelna, odnosno ravnopravna, uporaba dvaju jezika zamjećuje se i u trgovačkim dokumentima grada Prešova, u kojima se često uz latinske izraze daje i njemački prijevod. Autorica zaključuje kako je uporaba ili poznavanje više jezika u Ugarskoj sprečavala segregaciju različitih etničkih manjina, ali napominje kako je ipak postojala određena hijerarhija jezika odnosno kako su latinski, njemački, mađarski i slavenski jezici ipak dominirajući jezici u Ugarskome Kraljevstvu, dok su drugi bili marginalni.

Posljednji rad u zborniku napisao je Gerhard Jaritz pod naslovom *The Visual Image of the 'Other' in Late Medieval Urban Space: Patterns and Constructions*. (235. – 249. str.) Jaritz analizira vizualne izvore središnje i istočne Europe kako bi objasnio fenomen "drugoga" u srednjemu vijeku. Taj je pojam vrlo širok i uključuje siromahe, heretike, ubojice, osobe s tjelesnim nedostacima ili posebnostima i mnoge druge. Autor naglašava kako je 'prepoznati i biti prepoznat' zapravo glavni kriterij komunikacije u srednjemu vijeku te se u skladu s time koriste znakovi jednakosti u vizualnim izvorima odnosno različitosti s obzirom na društveni položaj.

Zbog vrlo zanimljive glavne teme istraživanja, različitih primjera kao i različitih pristupa u analizi problema ovaj zbornik može se

svrstati u važna djela srednjovjekovne urbane historiografije. S obzirom da je problematika marginalnih ili etničkih skupina također još uvijek aktualna i u domaćoj historiografiji, može se pretpostaviti da će ovaj zbornik biti vrlo koristan za hrvatske povjesničare koji se zanimaju za povijest srednjovjekovnih gradskih društava ili za marginalne skupine.

Bruno Škrebilin

Bernardin Frankapan Modruški, *Oratio pro Croatia. Govor za Hrvatsku (1522.)*, Ivan Jurković – Violeta Moretti, ur., Katedra Čakavskoga sabora Modruše, Modruš, 2010., 176 str.

Početak rujna 2010. godine u Ogulinu je predstavljena knjiga "Oratio pro Croatia. Govor za Hrvatsku (1522.)" u izdanju vrlo aktivne udruge Katedra Čakavskoga sabora Modruša, koja je u suvremenoj hrvatskoj historiografiji poznata po izdavanju znanstvenoga časopisa "Modruški zbornik". Riječ je o kritičnome izdanju govora koji je knez Bernardin Frankapan Modruški održao na zasjedanju Sabora njemačkih staleža u Nürnbergu 1522. godine pri tome tražeći vojnu i materijalnu pomoć za obranu Hrvatskoga Kraljevstva od osmanske ugroze. Knjigu su popratile opsežne studije o povijesnim okolnostima koje su dovele do izricanja *Govora* kao i o njegovoj jezično-književnoj strukturi.

Knez Bernardin Frankapan Modruški svakako je jedna od najznamenitijih osoba ne samo Hrvatske nego i čitavoga Ugarsko-hrvatskoga Kraljevstva u zadnjim desetljećima 15. i početkom 16. stoljeća. Bernardin nije bio samo branitelj svojih obiteljskih posjeda, tj. sudionik i svjedok za Hrvatsku presudnih događaja nego je, u pravilu, bio i pokretač novih razvojnih procesa. Štoviše, bio je branitelj starih vrijednosnih sustava te - premda nikada nije obnašao vodeće političke dužno-

sti Hrvatskoga Kraljevstva - ipak je bio najugledniji pripadnik hrvatskoga plemstva i od kralja ili Sabora često je biran za poslaničke zadatke kojima je domovinu trebao osigurati u borbi za opstanak.

Knjiga "Oratio pro Croatia. Govor za Hrvatsku (1522.)" tematski je podijeljena u četiri cjeline. Nakon popisa kratice arhivskih fondova, objavljenih izvora, ustanova, periodike i češće citirane literature (str. 9. - 11.) te ostalih kratice (str. 12.) kao i kraćega predgovora (str. 13. - 15.) slijedi prvi dio koji govori o knezu Bernardinu i njegovu dobu (str. 17. - 62.). Doc. dr. sc. Ivan Jurković, koji je zaposlen na Odjelu za humanističke znanosti Sveučilišta "Juraj Dobrila" u Puli, gdje drži kolegije iz hrvatske srednjovjekovne povijesti, poglavlje o knezu Bernardinu i njegovu dobu uglavnom temelji na svome neobjavljenom diplomskom radu *Orati o pro Croatia - Govor za Hrvatsku. Knez Bernardin Frankapan i njegovo doba* kao i na ranije objavljenim radovima u znanstvenoj periodici. Riječ je o (za ovu prigodu proširenim i ispravljenim) radovima tiskanima u *Zborniku Odsjeka za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* te *Zborniku diplomatske akademije* kao i *Modruškome zborniku*.

Nakon kraćega upoznavanja s osobom i društvenom ulogom kneza Bernardina Frankapana Modruškoga (str. 17. - 18.) Jurković daje iscrpan pregled hrvatske, ali i susjednih historiografija (i to poglavito mađarske) o knezu Bernardinu kao i razdoblju njegova života, tj. drugoj polovici 15. i početka 16. stoljeća. (str. 18. - 24.) Pri tome se Jurković osvrće ne samo na stariju i srednju generaciju hrvatskih i mađarskih medijavista nego naglasak daje na najnovije rezultate suvremene hrvatske i mađarske medijevistike i to poglavito one stasale u zadnjemu desetljeću prošloga kao i u prvome desetljeću ovoga stoljeća.

Nakon definiranja slabosti hrvatsko-ugarskoga obrambenog sustava (str. 25. - 26.), pucanje kojega je ponajprije uzrokovano sveprisutnom i dugotrajnom feudalnom anarhijom, koja se podjednako očitovala i prema

kraljevskoj vlasti i kroz međusobne sukobe hrvatskih velikaša, Jurković jasno naglašava da je neprijeporna činjenica da je upravo u to doba hrvatsko društvo proživljavalo egzistencijalnu ugroženost u doslovnome smislu riječi. Razrađujući u daljnjemu tekstu slabosti hrvatsko-ugarskoga obrambenog sustava Jurković definira zemljopisne osobitosti Hrvatske i tadašnju vojnu strategiju (str. 26. - 28.) kao i nositelje "maloga rata", tj. osmanske mobilne poluvojne jedinice, *martoloz*e i *akindžije*. (str. 28. - 29.) Nadalje, posebnu je pozornost posvetio nemoći kraljevske vlasti u organizaciji obrane Ugarsko-hrvatskoga Kraljevstva (str. 30. - 32.), potom diplomatskoj aktivnosti hrvatskoga plemstva usmjerenoj prema traženju novih izvora financiranja obrambena rata kao i novih političkih zaštitnika (str. 33. - 37.) te konačno gospodarskom i financijskom iscrpljivanju Hrvatskoga Kraljevstva uzrokovanome dugotrajnim i konstantnim obrambenim ratom. (str. 37. - 40.)

U drugome potpoglavlju Jurković razmatra domišljanja opstanka (str. 40. - 60.) pri čemu govori o opustjelim hrvatskim vlastelinstvima s kraja 15. stoljeća (str. 40. - 42.) potom o iščekivanju pomoći sa zapada (str. 42. - 43.) pa militarizaciji hrvatskoga srednjovjekovnog društva i prostora (str. 44. - 46.) te o ugroženim starim obiteljskim pravima knezova Frankapana (str. 46. - 52.) kao i o feudalnoj anarhiji koju, između ostaloga, definira baš kao domišljanje opstanka. (str. 52. - 53.) U istome potpoglavlju ima riječi o oslanjanu hrvatskoga plemstva na Crkvu od koje se u to doba mogla očekivati konkretna pomoć (str. 54. - 58.) kao i o sve češćemu procesu *amalgacije*, tj. o povezivanju hrvatskih velikaških obitelji, ali i dobrostojećega srednjeg plemstva sa sličnim obiteljima ugarskih i austrijskih zemalja. (str. 58. - 60.) Prvo poglavlje Jurković dovršava kraćim tekstom pod naslovom "Opstanak ili smrt?" u kojemu - koristeći riječi Bernardinova *Govora* da treba "domišljati se svim načinima kako da ne budu protjerani i da sve svoje ne izgube" - opisuje kritičnost povijesne i društvene situacije prvih desetljeća 16. stoljeća. (str. 61.)

Drugo poglavlje govori o ključnoj 1522. godini, tj. o godini u kojoj je knez Bernardin Frankapan Modruški održao svoj govor na zasjedanju Sabora njemačkih staleža u Nürnbergu. (str. 63. - 72.) Opisujući događaje i okolnosti iz te godine u ovome poglavlju Jurković govori o opustošenoj i poharanoj Hrvatskoj (str. 63. - 64.), padu Knina i Skradina (str. 64. - 65.) te o Bernardinovu posjetu mletačkome duždu u ožujku te iste 1522. godine gdje je pokušao dobiti tako očekivanu i nužnu pomoć od Venecije. (str. 65. - 66.) U nastavku ovoga poglavlja Jurković potanko opisuje poznate podatke kao i okolnosti puta, boravka, tiskanja govora, kao i samoga obraćanja kneza Bernardina njemačkim staležima u Nürnbergu 1522. godine. (str. 66. - 72.)

Treće poglavlje predstavlja analizu Bernardinova govora u Nürnbergu (str. 73. - 100.) te u prvome potpoglavlju Jurković govori o preživjelim primjercima *Govora* i to vrlo detaljno i zanimljivo opisujući svoju potragu za originalnim primjercima koristeći se ponajprije hrvatskom historiografijom. Pritom je analizirao sve spomene *Govora* u hrvatskoj historiografiji kao i moguće povijesne izvore korištene u njoj. (str. 73. - 76.) Šireći svoju potragu za originalom *Govora* Jurković opisuje njegove "tragove" u bibliografskoj literaturi (str. 76. - 78.) kao i u inozemnoj historiografiji. (str. 78. - 82.) U svojoj je potrazi Jurković ukupno pronašao osam originalnih primjeraka *Govora* koji se čuvaju u arhivima i knjižnicama u Beču, Budimpešti, Bambergu, Berlinu, Münchenu, Wolfenbüttelu i Cambridgeu u Massachusettsu, kao i četrnaest onodobnih prijepisa govora koji se uglavnom čuvaju u državnim i gradskim arhivima u Njemačkoj i Austriji.

Materijalnu i jezično-književnu analizu Bernardinova *Govora* kolegica Violeta Moretti, koja je zaposlena kao asistentica na Odsjeku za romansku i klasičnu filologiju Sveučilišta "Juraj Dobrila" u Puli, uglavnom temelji na ranije objavljenome radu u *Modruškome zborniku*. Opisujući *Govor* Moretti objašnjava kada je i kako otisnut (str. 82. - 83.)

te govori o strukturi uveza. (str. 84. - 85.) naglašavajući da je knez Bernardin Frankapan Modruški dobro poznao latinski jezik, a i njegov *Govor* dijeli osobitosti latinizeta njegova doba koje Moretti detaljno opisuje. (str. 85. - 86.)

Potom slijedi potpoglavlje u kojemu se analizira sâm tekst *Govora* (str. 87. - 100.) te ima riječi o općim mjestima protuosmanske tematike tzv. *loci communes* (str. 87. - 89.) kao i o Bernardinovo poslanici papi Hadrijanu VI. (str. 89.) Dalje se analizira učinak govora pred poslanicima staleškoga sabora u Nürnbergu (str. 89. - 91.) kao i iščekivanje odgovora. (str. 92. - 94.) Moretti nadalje analizira osmansku vojsku i naoružanje koje se spominje u *Govoru* (str. 94. - 95.), potom daje opis teških prilika u kojima se onodobna Hrvatska nalazila (str. 95. - 96.) kao i karakter Osmanlija i njihovih zlodjela. (str. 96. - 98.) Ovo potpoglavlje završava općim zaključkom o jezičnim i stilskim osobinama Bernardinova *Govora*. (str. 99. - 100.)

Četvrti dio knjige donosi prijepis latinskoga teksta Bernardinova *Govora* (str. 101. - 107.) kao i njegov prijevod na suvremeni hrvatski jezik (str. 107. - 113.) te faksimil izvornika objavljen 1522. godine. (str. 115. - 124.)

Knjigu "Oratio pro Croatia. Govor za Hrvatsku (1522.)" popratilo je ukupno devet različitih ilustrativnih i tekstualnih priloga: prilog 1 – "Popis ustanova koje posjeduju primjerke govora 'Oratio pro Croatia'" (str. 126.), prilog 2 – "Naslovnice tiskanih govora Bernardina Frankapana, Ladislava Makedonskoga i Francesca Chieregiatija" (str. 127.), prilog 3 – "Popis ustanova koje čuvaju prijepis govora 'Oratio pro Croatia'" (str. 128.), prilog 4 – "Kamo krenuti u potragu za primjercima govora 'Oratio pro Croatia' posredno je upozorio knez Bernardin Frankapan popisom uglednika na kraju *Govora*" (str. 129.), prilog 5 – "Rodbinska i svojtanska povezanost Frankapana Modruških s obiteljima d'Este, da Marzano, Hunjadi, della Rovere i dinastijom Aragonaca u trenutku Bernar-

dinove ženidbe s Lujzom" (str. 130. - 131.), prilog 6 – "Povezanost Bernardina Frankapana preko brakova svoje djece i unučadi s ugarskim, njemačkim, srpskim, austrijskim i hrvatskim velikaškim i vladarskim obiteljima: Tuz, Lang, Drágffy, Branković, Pongrac (?), Egervarski, Perenji, Serédy, Korvin Hunjadi, von Brandenburg, Eghek i Šubić Zrinski" (str. 132. - 133.), prilog 7 – "Povezanost Bernardina Frankapana s obiteljima dinastija Hohenzollern i Wittelsbach, odnosno s Brandenburgovcima, Falačkima i Bavarskima preko braka kćeri Beatrice s Jurjem 'Pobožnim' Brandenburgovcem" (str. 134. - 135.), prilog 8 – "Rasprostranjenost govora 'Oratio pro Croatia' po današnjim knjižnicama i arhivima Europe" (str. 136.), prilog 9 – "Pregled događaja i okolnosti u Europi nakon zasjedanja staleškoga Sabora u Nürnbergu." (str. 137. - 138.)

Naravno, djelo je popraćeno i ostalom uobičajenom znanstvenom aparaturom kao što su popis korištenih objavljenih i neobjavljenih povijesnih izvora i sekundarne literature, s napomenom da su popisana djela navedena u podnožnim bilješkama osnovnoga teksta (str. 139. - 155.), potom imensko kazalo (str. 157. - 173.) te bilješke o priređivačima teksta (str. 175.).

Uređivačka knjiga "Oratio pro Croatia. Govor za Hrvatsku (1522.)" predstavlja do sada najopsežniju i najtemeljitiju studiju o važnome tekstu hrvatskoga kasnosrednjovjekovnog i ranonovovjekovnog latinizeta. Ne samo što je u njoj po prvi puta dan prijepis i prijevod (kao i faksimil) cjelovitoga govora kneza Bernardina Frankapana Modruškoga održanoga na Saboru u Nürnbergu 1522. godine, nego su u ovoj knjizi objavljene vrlo iscrpne povijesne studije o ulozi i djelovanju kneza Bernardina kao i okolnostima u kojima je nastao *Govor*. Osim toga, u ovoj je knjizi po prvi puta napravljena cjelovita jezično-književna analiza toga važnoga teksta hrvatskoga latinizeta. Nadalje, potpuno nova spoznaja o sačuvanih osam originala i četrnaest prijepisa *Govora*, kao i popis europskih arhivskih i

knjižničarskih ustanova u kojima bi se mogli pronaći još neki sačuvani primjerci *Govora*, daju novi poticaj za daljnja arhivska istraživanja u raznim ustanovama diljem Europe.

Hrvoje Kekez

Anthony, D'Elia, *A Sudden Terror: The Plot to Murder the Pope in Renaissance Rome*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 2009., 237 str.

Knjiga *A Sudden Terror* autora Anthonyja D'Elije, profesora talijanske renesanse na Queen's Universityju u kanadskome Kingstону, novi je pristup navodnoj uroti humanista usmjerenoj protiv pape Pavla II. Naime, na pokladni utorak 1468. godine članovi tzv. Akademije okupljeni oko Pomponija Leta (kasnijega učitelja Ilije Crijevića), Bartolomea Platine i Filippa Buonaccorsija (poznatijega kao Callimachus Experiens) uhićeni su pod sumnjom da su planirali umorstvo Pavla II. da bi nakon godinu dana provedenih u tamnicama Anđeoske tvrđave bili pušteni na slobodu zbog nedostatka dokaza. Na pitanje je li urota uopće postojala još nije dan konačan odgovor, a zbog nedostatka izvora vjerojatno nikad niti neće. Premda je svjestan te činjenice, D'Elia zaključuje kako je postojanje urote bilo "moguće, štoviše vjerojatno" (str. 190.), a upravo se tu vjerojatnost trudi i dokazati kroz sedam poglavlja sagledavajući problem iz različitih, dosad neistraženih, kultura.

U prvome uvodnom poglavlju (*Carnival to Lent*, str. 1. – 17.) autor sažeto izlaže svoju argumentaciju i strukturu knjige da bi analizu započeo drugim poglavljem (*The Price of Magnificence*, str. 18. – 39.) posvećenim Pavlu II. i njegovome pontifikatu. D'Elia napominje da je već 1464. godine, na samome početku svoga pontifikata, Pavao zbog rezova u administrativnim troškovima bio kritiziran

od strane nekih humanista koji su bili optuženi za sudjelovanje u zavjeri 1468. godine. Poglavlje se većim dijelom temelji na analizi onodobnih kritika Pavlove rastrošnosti i tvrdoga antikoncilijarističkoga stava. Ističući mnoge neprijatelje Papine politike, autor čini prvi argumentativni korak k dokazivanju vjerojatnosti postojanja urote.

Treće poglavlje (*Lessons of Rebellions Past*, str. 40. – 76.) dotiče se ranijih pobuna protiv papinske vlasti u Rimu za vrijeme Eugenija IV., Nikole V. i Pija II. D'Elia čita te pobune kao scenarije prema kojima je Pavao tumačio glasine o zavjeri humanista 1468. godine. Pomoć koju su lokalne pobune u prošlosti primile izvana autora tjera na zaključak da "iako humanisti navodno odgovorni za zavjeru iz 1468. nisu predstavljali prijetnju sami po sebi, Pavao nije mogao zanemariti njihove veze s jakim vanjskim političkim čimbenicima, poput napuljskog kralja ili osmanskog sultana" (str. 74.). Navodne veze humanista s napuljskim kraljem i osmanskim sultanom autor analizira kasnije u petome poglavlju.

Četvrto poglavlje (*A Pagan Renaissance*, str. 77. – 103.) suprotstavlja Pavla II. i humaniste po pitanju odnosa prema antici. Autor prikazuje Pavla II. kao antihumanističkoga papu koji se protivio čitanju klasičnih autora, dok vodeće humaniste rimske Akademije naziva čak "renesansnim poganima". Veći dio poglavlja obuhvaća analiza Letove i Buonaccorsijeve homoerotične poezije, koja je, tvrdi autor, bila ne samo imitiranje klasičnoga žanra (Marcijala, Juvenala i pseudo-Vergilijeve Prijapeje) nego je zrcalila i seksualne sklonosti humanista. Upravo su optužbe za sodomiju i bile podastrte pred humaniste po njihovome uhićenju 1468. godine.

Peto poglavlje (*Consorting with the Enemy*, str. 104. – 134.) razmatra mogućnost osmanske upletenosti u zavjeru. Autor naglašava diskrepanciju između antiosmanske retorike i političkoga pragmatizma talijanskih država. Iako se u takvim okolnostima izdaja rimskih humanista ne čini nezamislivom, D'Elia prikazuje kako je jedino Buonaccorsi

suradivao s osmanskim agentima i to godinu dana kasnije prilikom zavjere za izručivanje đenoveskoga otoka Hija sultanovim trupama. Na osnovi takvih dokaza autor nagađa postojanje i ranijih kontakata u Rimu između rimskih humanista i Mehmedovih agenata.

Posljednja dva poglavlja analiziraju tekstove zatvorenika Anđeoske tvrđave. Dok šesto (*The Emperor's Tomb*, str. 135. – 155.) pruža uvid u svjedočanstva ranijih i kasnijih zatvorenika (npr. šesnaestostoljetnoga umjetnika Benvenuta Cellinija), sedmo (*Humanism Imprisoned*, str. 156. – 182.) se koncentriira konkretno na humaniste zatočene 1468. godine - Leta i Platinu. (Callimachus je pobjegao iz Rima prije uhićenja.) Autor analizira apologetske strategije koje formiraju Letova i Platinina pisma te književna djela nastala u zatvoru upućena Papi i drugim raznim adresatima.

Posebno vrijednom istaknuo bih samu namjeru sagledavanja događaja iz 1468. godine u okviru neistraženih elemenata konteksta, koji autor sustavno i pregledno analizira. D'Elia se također ističe interpretacijom Letove i Buonaccorsijeve homoerotične poezije, često zanemarivane u sekundarnoj literaturi. Iako autor ne citira izvore u originalu (pri čemu se ipak vjerojatno radi o odluci izdavača), vjerno ih prevodi. Ipak, stječe se dojam da sama priroda izvora o postojanju zavjere 1468. godine jednostavno ne dopušta donošenje jasnih zaključaka te se, unatoč autorovu trudu da dokaže suprotno, čini vjerojatnijim da je nije ni bilo. Naime, iako su kritizirali Pavla II., a neki od njih možda su imali i homoseksualne sklonosti, humanisti rimske Akademije niti su - za razliku od ranijih pobunjenika protiv papinske vlasti - imali u samome gradu logistiku potrebnu za takav pothvat niti se čini izglednim da su imali podršku vanjskih političkih čimbenika. Autor ne može pružiti jasan odgovor ni na pitanje s kojim bi ciljem uopće poduzeli takvo što, a treba naglasiti i činjenicu da su nakon godine dana provedene u tamnicama svi bili pušteni na slobodu bez ozbiljnih posljedica na svoju

karijeru. Uostalom, da je bilo ikakve istine u optužbama koje su bile podastrite pred njega, bi li se Platina zaista usudio, makar i blago, satirizirati Pavla II. u pismima koja mu je uputio iz zatvora? No, ne samo da postoje brojni dokazi koji upućuju na zaključak da nije bilo urote nego i sama autorova argumentacija stoji na klimavim nogama. Tako, primjerice, u svome nastojanju da prikaže stajališta Pavla II. i humanista prema antici dijagonalno suprotnima, D'Elia s jedne strane bez ikakve zadržke prihvaća isključivo negativne komentare humanista nastale nakon Papine smrti, dok s druge strane svjedočanstva o tome da se Pavao protivio čitanju isključivo "poganskih" pjesnika interpretira kao dokaz Papina negativna stava prema *cijeloj* antičkoj književnosti. Na kraju krajeva, glavni problem ove studije jest to što je u potpunosti temeljena na indicijama. Pridjevi "zamislivo", "vjerojatno" i "moguće" nadopunjavaju zaključke gotovo svih poglavlja, što autora i navodi na krajnji zaključak - ako je svaka optužba protiv humanista zamisliva sama po sebi, onda je "i samo postojanje zavjere moguće, štoviše vjerojatno"(!), str. 190.

Nema sumnje da je *A Sudden Terror* kao znanstvena studija o zavjeri protiv pape u renesansnome Rimu ciljano prilagođena široj publici. No, iako se autorov zaključak o njezinu postojanju mora uzeti sa 'zrnom soli', treba naglasiti da neka od poglavlja sadržavaju kvalitetnu analizu raznih aspekata humanističke kulture te će biti od interesa svima koje zanima navedena tematika.

Luka Špoljarić

Zdravko Šundrica, *Tajna kutija dubrovačkog arhiva (II. dio)*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Posebna izdanja, Serija: monografije, knj. 28/II, Zagreb-Dubrovnik, 2009., 464 str.

U broju 35 časopisa *Povijesni prilozi* (Zagreb, 2008., str. 319. - 322.) objavljen je prikaz knjige *Tajna kutija dubrovačkog arhiva (I. dio)* autora Zdravka Šundrice (1915. - 1995.), istaknutoga proučavatelja dubrovačke povijesti i jednoga od najvrsnijih poznavatelja građe Državnoga arhiva u Dubrovniku. Godine 2009., također u izdanju Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, objavljen je drugi svezak istovjetno naslovljene Šundrićine knjige. Drugi svezak sadrži 24 rada vezana za povijest Dubrovnika odnosno Dubrovačke Republike, a ovdje zastupljene teme (nastale uvidom u arhivsku građu) odnose se poglavito na povijest zdravstva, gospodarstvo i društvenu svakodnevicu.

Knjiga započinje kratkim tekstom "Dubrovčani su prvi u svijetu uveli karantenu" (7. - 10.) u kojemu se ukazuje na odluku dubrovačkoga Velikog vijeća iz 1377. godine (u svezi obvezne izolacije osoba koje dolaze iz zaraženih područja) kao i na mjere primjenjivane da bi se - ukoliko se epidemija ipak proširi gradom - njezine posljedice svele na minimum. Više od sto stranica opseže rad u kojemu Šundrica objavljuje izvore vezane za gradnju Lazareta na Pločama te za preuređenje Lazareta u XVIII. stoljeću ("Arhivsko gradivo o izgradnji Lazareta na Pločama", 11. - 116.), a u tekstu su uporabljeni spisi iz serija *Acta Consilii Rogatorum*, *Acta Minoris Consilii*, *Acta Consilii Maioris*, *Diversa Cancelariae*, *Fabrice* i *Sanitas - Contumaciae*. Treći rad, sadržaj kojega se također odnosi na prošlost dubrovačkoga zdravstva, naslovljen je "Osniivanje Zdravstvene komisije u Dubrovniku i njezin rad 1808. godine" (117. - 134.). Na osnovi arhivskih podataka predstavlja se ustroj i rad vrhovnoga tijela za zdravstvo u Dubrovniku 1808. godine te zaključuje kako je

ondašnja zdravstvena služba bila vrlo dobro organizirana ponajprije zahvaljujući tijesnoj suradnji između navedene komisije te zbora liječnika i kirurga.

Uz potres i epidemije jedna od nedaća koja je prijetila Dubrovniku bili su i požari. U radu "O vatrogasnoj službi u starom Dubrovniku" (135. - 145.) autor spominje nekoliko posebno razornih požara (1296., 1667. i 1706. godine) te na osnovi statutarnih odredbi ukazuje na preventivne mjere i organizaciju protupožarne zaštite u Dubrovniku. Slijedi tekst "U starom se Dubrovniku prodavao led" (147. - 152.) u kojemu se - tragom procesa iz XVIII. stoljeća - izravno govori o prodaji leda u gradu podno Srđa.

Opsegom je velik i rad "Otrovi u Dubrovačkoj Republici" (153. - 232.). U uvodnome se poglavlju ukratko opisuje uporaba raznovrsnih otrova u raznim zemljama europskoga jugoistoka (slučajevi trovanja znamenitijih osoba). U nastavku rada razmatra se uporaba otrova u svrhu obrane dubrovačkih državnih interesa i navode neki konkretni primjeri. Zasebna poglavlja u ovome radu, za tajnu povijest dubrovačke diplomacije vrlo vrijednom, bave se primjerima trovanja u privatnome životu, metodama čuvanja otrova, njihovu podrijetlu i vrstama kao i mjerama terapije. Slijedi rad koji se bavi izvješćem očevica katastrofalnoga dubrovačkog potresa 1667. godine ("Iz povijesti potresa u Dubrovniku: izvještaj očevica, dubrovačkog liječnika dr. Pinellija", 233. - 235.)

Nekoliko radova odnosi se na gospodarsko-društvenu povijest Dubrovnika. U prilogu "Melioracija Konavoskog polja" (237. - 240.) središte zanimanja autora su mjere koje su senatori Antun M. Kabudžić i Antun K. Natalić poduzimali oko izgradnje i regulacije kanala u Konavlima. U radu "O lovu i obradi koralja u Dubrovniku" (241. - 244.) obrađuje se dokument iz 1758. godine (molba Ivana Pavla Giorgija Gozze) upućena Malomu vijeću u svezi lova koralja, dočim je u tekstu "Nepoznati majstori: o dubrovačkim konzularnim i brodskim patentima i njihovim

majstorima” (245. - 256.) središnje istraživačko zanimanje usmjereno na majstore koji su izrađivali i slikarskim radovima ukrašavali konzularne patente i službena pisma dubrovačkih pomoraca. Majstori su bili angažirani od dubrovačke vlade, a u konkretnim primjerima bilježe se slikari Ivo Leoni, Đuro Valentini i Andrija Pignatelli. Slijedi prilog “Iz oporuka dubrovačkih pomoraca” (257. - 268.) u kojemu se donosi popis od 112 dubrovačkih pomoraca koji su iskaze svojih posljednjih želja i odredbi sastavili na morskoj pučini ili u nekoj stranoj luci kao i onih oporuke kojih su načinjene neposredno prije odlaska na plovidbu. Oporuke se ne obrađuju u svim pojedinačnim sastavnicama koje sadrži takva vrsta dokumenata nego se donosi ime i prezime pomoraca, mjesto podrijetla, zvanje, tip i nosivost broda, ime zapovjednika broda na kojem obavljaju svoju dužnost, godina i mjesto smrti te mjesto ukopa.

“Turci u dubrovačkoj katedrali (o crkvenoj i svjetovnoj glazbi Dubrovnika druge polovine 16. stoljeća” (269. - 278.) naslov je rada u kojemu se autor bavi dubrovačkim orguljama i orguljašima, vrstama glazbe koja se izvodila u tamošnjim crkvama te vizitacijom papinskoga poslanika Giovannija Sormanija (biskupa Moltefeltrea), koji je Dubrovnik posjetio 1573./1574. godine te sastavio opsežno izvješće (pohranjeno u Vatikanskome arhivu), koje sadrži i podatke “o Turcima koji su pohodili katedralu” (vjerojatno je riječ o nazočenju prigodom protokolarnih, službenih državnih primanja i posjeta).

Alkarska natjecanja smatrala su se posebno živim i zapaženim događanjima u nekadašnjem Dubrovniku. U tekstu “O igri alke u starom Dubrovniku” (279. - 301.) Šundrica istražuje korijene održavanja toga natjecanja, mjesto zbivanja, odjeću i opremu sudionika igre, njezina pravila, nagrade te sporove koji su povremeno izbijali. U priložima se donose izvorni spisi koji posvjedočuju o dubrovačkome alkarskom nadmetanju (opisi De Diversisa iz 1440., M. Quicleta iz 1685. godine te odluke Maloga vijeća).

Dubrovačka je društvena svakodnevica obrađena i u nizu sljedećih, opsegom uglavnom manjih, priloga. Temeljem oporučnoga spisa mladoga vlastelina Pavla Stjepanova Lukarevića iz 1527. godine govori se o postojanju hazardnih igara odnosno o “Kockarima u starom Dubrovniku” (303. - 304.). O tome kako se kockica za hazardne igre zatekla u glasačkoj kutiji Velikoga vijeća (1450. i 1496. godine) kazuje rad “Skandal u Velikome vijeću” (305. - 306.), a o odluci Senata u svezi nošenja frizura govori se u tekstu “Senat protiv dugih kosa” (307. - 308.). Slijede radovi o običajima prilikom sklapanja braka (“Medeni mjesec dubrovačkih mladenaca”, 309. - 311.), o pozadini i posljedicama ubojstva dubrovačkoga plemića Frana Ranjine od strane zidara Vlahuše (“O mladom Franu Ranjini i lijepoj zidarovoj ženi”, 313. - 314.), o obijesnim zabavama dubrovačke mladeži u doba karnevala (“O Jelo, vita Jelo...”, 315. - 317.) te o krađi voća iz vrta Stjepana Radonića s Konala iznad Gruža (“Kiseli četruni”, 319. - 321.).

Rad “‘Slučaj’ Bogascini” (323. - 325.) bavi se procesom protiv pisara dubrovačke žitnice Frana Bogascinija i njegova brata liječnika Tome (1710. godine). O uputi koju je dubrovačka vlada dala svome izaslaniku Nikoli Đurđeviću kada ga je 1438. godine uputila na iskazivanje sućuti bosanske kralju Tvrtku II. govori prilog “Instinkt pčela kod dubrovačkih trgovaca” (327. - 328.), dočim se tekst “Kako su stari Dubrovčani rješavali financijske krize” (329. - 332.) bavi naporima dubrovačke vlade da u nestabilnim i opasnim vremenima očuva financijsku stabilnost države. Naposljetku, završni i također nešto opsežniji rad u ovoj knjizi bavi se novijom poviješću dubrovačkih Židova (“Dubrovački Židovi i njihova emancipacija, 1808/15”, 333. - 401.). Autor ovdje donosi statističke podatke o brojčanome stanju Židova u Dubrovniku koncem XVIII. i početkom XIX. stoljeća, opisuju njihovo gospodarsko djelovanje (trgovina, novčarstvo i brodarstvo), ukazuje na postojanje židovskih udruga (bratovštine odnosno *shole*), stanje u getu (škole, obrazovanje i grobišta) te prikazuje postupan proces stje-

canja ravnopravnosti s drugim dubrovačkim građanima.

Na kraju knjige nalaze se kazala imena (402. - 444.) i zemljopisnih pojmova (445. - 459.), a potrebno je napomenuti da se kazala odnose na oba sveska Šundričine "Tajne kutije".

Knjiga dubrovačkoga arhivista i povjesnika Zdravka Šundrice – u kojoj su na jednom mjestu sakupljeni brojni autorovi radovi – zorno je posvjedočenje bogatstva, raznolikosti i mogućnosti istraživanja i raščlambe te dragocjene hrvatske državne pismohrane. Iščitanje ovih dokumenata – pretočenih u pitak i širemu čitateljstvu vrlo dostupan tekst – uvodi nas u manje poznat i u historiografiji manje obrađivan svijet dubrovačke svakodnevice prošlih stoljeća. Stoga će ovo djelo u dva sveska zasigurno biti dragocjena literatura za proučavatelje povijesti Dubrovnika i širega područja istočnoga Jadrana, ali i prihvatljivo i čitano štivo za sve one koji o manje poznatim sastavnicama iz povijesti Dubrovnika i Republike Svetoga Vlaha žele doznati poneki podatak više.

Lovorka Čoralić

Teodora Shek Brnardić, *Svijet Baltazara Adama Krčelića. Obrazovanje na razmeđu tridentskoga katolicizma i katoličkoga prosvjetiteljstva*, Hrvatski institut za povijest, Biblioteka Hrvatska povjesnica-monografije i studije, III/46., Zagreb, 2010., 264 str.

Hrvatski institut za povijest objavio je knjigu Teodora Shek Brnardić pod naslovom *Svijet Baltazara Kečelića*, u kojoj je autorica opisala obrazovno i odgojno oblikovanje zagrebačkog kanonika Baltazara Adama Krčelića i tijek njegova školovanja kroz 15 godina, te istaknula važnost njegova obrazovanja u društvenokulturnim sredinama Zagreba, Beča i Bologne za njegovo intelektualno razvijanje i za prihvaćanje ideja katoličkog

prosvjetiteljstva. Knjiga osim uvoda sadrži šest poglavlja koja opisuju Krčelićevo rano djetinjstvo, školovanje u zagrebačkoj isusovačkoj gimnaziji (1722.-1728.), boravak u zagrebačkom sjemeništu (1728.-1731.), studiranje filozofije u Beču (1731.-1734.), građanskog (rinskog) i crkvenog (kanonskog) prava u Bologni (1734.-1738.), te zaključak u kojem je autorica iznijela Krčelićeve zamjerke ondašnjem obrazovnom sustavu, opisala karakteristike obrazovnih prilika u Hrvatskoj i iznijela prijedloge za daljnja temeljitija istraživanja Krčelićevog javnog djelovanja. U knjigu je autorica uvrstila i osam vrlo vrijednih priloga-Krčelićevo rodoslovlje, tabelarni prikaz rasporeda i sadržaja nižih razreda isusovačke gimnazije te isusovačkih školskih priručnika izdanih do 1728. godine, zatim popis nastavnika nižih razreda u doba Krčelićeve pohađanja gimnazije, Krčelićeve teze iz čitave logike iz godine 1732., tabelarni prikaz filozofskih i medicinskih knjiga Hrvatskog kolegija u Beču prema popisu iz 1735. godine, popis profesora prava i njihovih predmeta na bolonjskom sveučilištu od 1734. do 1737., te na kraju vrlo vrijedan prijevod devet Krčelićevih pisama iz Bologne njegovom prijatelju Nikoli Mesiću od 1735. do 1737. godine s latinskog na hrvatski jezik, pohranjenih u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

U uvodu knjige autorica je iznijela karakteristike svoga metodološkog pristupa, istaknula pojmovne probleme i analizirala dosadašnje historiografske rezultate istraživanja o Krčeliću. Naglasila je da je analizom Krčelićevog školskog i obrazovnog puta pokušala utvrditi ishodišta njegove kritike tradicionalne metode obrazovanja, koje nisu bile u skladu s potrebama novog vremena, te identificirati društveni i kulturni svijet koji je utjecao na oblikovanje njegovih stavova. Kako je Krčelićev odgojni i obrazovni put pripadao razdoblju koje hrvatska historiografija i književnost nazivaju dobom protureformacije ili dobom katoličke obnove, autorica je upozorila na prisutnost vrlo neujednačene terminologije o tom razdoblju u historiografiji i citi-

rala američkog povjesničara Johna O'Malleya da je promašeno shvaćanje kompleksnosti ranonovovjekovnog katolicizma posljedica ukorijenjenosti u šire historiografske tradicije, među kojima se ističu protestantsko-sekularna i katolička tradicija. Iako se u hrvatskoj historiografiji koriste termini obnovno katoličanstvo te reformni katolicizam, koji je ocijenila anakronim za 17. stoljeće, T. Shek Brnardić predložila je nove pojmove, a to su tridentski katolicizam i katoličko prosvjetiteljstvo. Tridentiskim katolicizmom nazvala je nastojanja Katoličke crkve da provede odredbe Tridentuskog koncila u praksi (obrazovanje klera, evangelizacijske misije i katehetiziranje vjernika), a katoličkim prosvjetiteljstvom označila je praktično i umjereno kršćanstvo, očišćemo od prenatrpanih i vanjski usmjerenih baroknih pobožnih praksi, a oba pojma nalazimo i u podnaslovu njezine knjige. Napomenuvši da je tumačenje Krčelićeva djelovanja bilo obojeno nacionalnim političkim ideologijama, a da mu je život samo rijetko analiziran u kontekstu njemu suvremene duhovne i intelektualne klime, autorica je istaknula da je u 19. stoljeću historigrafija naglašavala Krčelićev politički identitet, iako je to više govorilo o političkom identitetu povjesničara koji su s njime bavili nego o njemu. Ishodište negativnih ocjena o Krčeliću i o visokom plemstvu u starijoj historiografiji pronašla je u jednodimenzionalnom gledanju i zanemarivanju promatranja njegova identiteta u kontekstu ranonovovjekovne društvene i kulturne povijesti. Naime, prema njeziom mišljenju neke činjenice iz njegova života površno su protumačene jer se nije uzimalo u obzir da su se ljudi u ranom novom vijeku definirali u kolektivnom ili korporativnom smislu, da je društveni identitet bio mnogostruk pa su se razvijeli suprotstavljeni vrijednosni sustavi, a da su društvene grupe usvajale su kulturne obrasce koji su dominitali u određenom kulturnomokružju. Pozivajući se na tezu njemačkog povjesničara Rudolfa Vierhausa o postojanju *životnog svijeta*, prostorno i vremenski uvjetovane društvene zbilje u kojoj žive društvene grupe i pojedinci koji svojim

djelovanjem i razmišljenjem proizvode novu stvarnost, podložnu daljnjem razvitku, autorica je napomenula da se povijesni svijetovi zbog svoje kompleksnosti ne mogu sasvim raspoznati niti opisati, nego samo objasniti kao konstrukcije više različitih, ali međusobno nadopunjujućih aspekata društva i kulture. Istaknuvši narativnost kao jedan od glavnih oblika nove kulturne povijesti, naglasila je da je u središtu novog kulturnopovijesnog istraživanja odnos između pojedinca i društvenokulturnog sustava i da je najvažnija rekonstruktivna analiza koja što je više moguće uključuje kontekst društvenog i kulturnog životnog svijeta. Polazeći od tih metodoloških postavki autorica je u knjizi naglasak stavila na povijest obrazovanja, koja prema njezinoj procjeni uz intelektualu povijest i metodologije iz drugih sruštenih znanosti najbolje može osvijetliti utjecaj ranog prosvjetiteljstva na Krčelićevo intelektualno oblikovanje. Istraživanjem je pokušala dokazati vanjski utjecaj školskih reformi na pojedinca i naglasiti društvenu ulogu sveučilišta, a kako je prema njezinom mišljenju novi pristup istraživanju starih europskih sveučilišta sadržan u doživljavanu sveučilišta kao matrica novih ideja ili konzervatorija umrlih misli, pozornost je prvenstveno posvetila društvenokulturnim pitanjima, npr. ulozi sveučilišta u europskim društvima 18. stoljeća i društvenoj vrijednosti znanja.

Krčelićevu kritiku obrazovnog sustava u Hrvatskoj autorica je povezala s njegovim usvajanjem novih ideja u Beču i Bologni, koje su se pojavile kada su prosvjetitelji iz 18. stoljeća iznijeli zaključak da se u znanost krije tajna moći jedne držve i da znanost mora usko surađivati s vladajućim strukturama i služiti idruštvu, pa je znanje poistovijećeno s radom. Taj stav prema znanju postao je jednim od kriterija za mjerenje stupnja prosvjetiteljstva pojedine nacije, a izgradnja moderne trgovačke civilizacije s pomoću korisnog znanja postala je vrhunski prioritet europskih državnih vlada kojima je bio cilj priskrbiti sreću svojim narodima. Kako je dokazivanje napredka nacionalnih znanosti i umjetnosti

osiguravalo sudjelovanje u europskoj povijesti otvoreno je i pitanje kvalitetnog obrazovanja u prosvjetiteljstvu, pa se javila težnja za raskidanjem s tradicionalnim oblicima zastarjelog humanističkog programa. To je zahtijevalo sekularizaciju sveučilišta i kolegija te izmjene u njihovom nastavnom programu, a taj je proces počeo u protestantskim zemljama tijekom 17. stoljeća i polovicom 18. dostigao vrhunac. Središnju ulogu odigrala je prirodna filozofija, koja je humanističkom načelu prema kojem znanje mora biti asimilirano u tradiciju i oponašati ju suprotstavila baconovsko načelo o jalovosti skolastičkog i humanističkog obrazovanja i zagovaralo znanje o fenomenima suvremenog svijeta, iskustvenu spoznaju i eksperimentiranje ustvarnom prostoru. Mišljenje koje je naglašavalo praktično znanje postalo je osnovom ranonovovjekovne političke teorije o državi blagostanja, temeljenoj na prirodnom pravu, državom razlogu i kameralističkim znanostima. Za organiziranje takve države bili su potrebni javni službenici s praktičnim znanjima iz javne uprave, ekonomskih i tehničkih znanosti, ali ta znanja nisu se stjecala na katoličkim sveučilištima. U Habsburškoj Monarhiji je Karlo VI. još 1722/23 predstavio niz upravnih reformi koje su sveučilišta sporo prihvaćala pa je na području austrijskih nasljednih pokrajina počelo osnivanje stručnih školskih ustanova, tzv. akademija, a prave reforme sveučilišta počele tek za vladavine Marije Terezije i Josipa II. Autorica je naglasila da je taj proces u Hrvatskoj bio još polaganiji zbog nedostatka stručnog kadra, Zagrebačka akademija bila je potpuno u isusovačkim rukama, a tek je 1776. preustrojena i osnovan je pravni fakultet. Reforme školstva pratile su promjene u cijeloj Monarhiji, pa su društveni uspjeh i karijera trećeg sloja, nižeg i srednjeg plemstva jer je građanstvo bio malobrojno i neutjecajno, ishodište imali u reformiranom visokom školstvu koje je trebalo udovoljiti potrebama birokratizirane države.

Baltazara Adama Krčelića, kanonika Zagrebačkog kaptola, autorica je istaknula kao osobu koja je zagovarala te nove ideje, a nje-

gove stavove rekonstruirala je iz podataka o njegovom školovanju, iz pojedinačnih misli iznesenih u njegovim rukopisima te na temelju izvještaja njegovih suvremenika. Krčelićev izbor autorica je objasnila činjenicom da je on bio najeksponiraniji i najmarkantniji povjениčar 18. stoljeća, koji je prvi u tom razdoblju izgradio svoj identitet, tj. racionalno "sebstvo/jastvo", koje su utvrđivali čimbenici koji ga okružuju, dok je sadržajno oblikovanje njezinog rada odgovaralo poststrukturalističkim zahtjevima u francuskoj i anglosaksonske historiografiji da je racionalni čovjek subjekt podložan društvenim, političkim, psihičkim i kulturnim snagama koje oblikuju i njegov osjećaj za osobnost i jezik kojim on izražava taj osjećaj samog sebe. Na temelju podataka iz Krčelićevih pisama, biografije i školskih skripti autorica je pokušala objasniti i opisati proces njegove individualizacije, što je u konačnici rezultiralo njegovim javnim iznošenjem kritike temeljene na praktičnom zahtjevu za korisnošću, te istaknula da su se Krčelićeve misli iz njegova djela *De regno Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae notitiae praeliminares*, inače najviše usmjerene kritici hrvatskog upravnog sustava polovicom 18. stoljeća, indirektno doticale i školstva, te da je on isusovački skolastički sustav izravno povezao s lošim stanjem u državi. Školskom sustavu Krčelić je predbacio ispraznost i beskorisnost skolastike jer se svodila na filozofske i teološke špekulacije, osudio je poznavanje jedino latinskog jezika nakon završetka školovanja, zalagao se za uvođenje korisnih znanosti (političkih, vojnih i ekonomskih, te znanosti o javnom pravu). Krčelićevo obrazovanje odvijalo se na kontinuitetu humanističke tradicije, koja se sporo mijenjala i u 17. stoljeću razvila se u tzv. erudiciju, poznavanje raznih grana znanosti, pa je krajnji rezultat bilo teorijsko, a ne praktično znanje. Zahvaljujući boravku u Beču i Bologni on je upoznao moderne znanosti, a njegovo kritičko mišljenje razvilo se tek polovicom 18. stoljeća, kad je počeo uviđati probleme i nedostatke školske spremne kod hrvatskih činovnika. Autorica je napomenula da Krčelića nije za-

nimalo pitanje školovanja ni općeg prosvjeđivanja puka, nego je u kritici visokoškolskog sustava prvenstveno mislio na korisnost onoga društvenoga sloja koji će obnašati državne službe, a to je bilo niže i srednje plemstvo, jer je malobrojno građanstvo bilo preslabo da bi imalo važniju ulogu u Hrvatskoj. Iako su pojedini plemićki sinovi već tada školovani u inozemstvu, bili su malobrojni da bi značajnije utjecali na društvo. U Hrvatskoj je gotovo svaki plemić studirao pravo, no siromašni plemići odlazili su vojnike, svećenike ili upravitelje imanja kod imućnijih velikaša, koji su se većinom zadovoljavali ulogom zemaljskoga gospodara i u slučaju potrebe uzimali odvjetike, koji su potjecali iz redova nižeg plemstva. Autorica je upozorila da je Krčelić predvidio loš uspjeh reformi koje je Marija Terezija poduzela 1753. godine jer nije postojalo odgovarajuće profesorsko osoblje koje bi nove programe provelo, što je bio problem i na ugarskim akademijama u drugoj polovici 18. stoljeća jer su najbolji profesori dobivali mjesta na budimskom i peštanskom sveučilištu. Zaključivši da Krčelićeva kritika nije donijela ništa novo iz perspektive inozemnih događanja na području školstva jer su takvi zahtjevi u Hrvatskoj bili rijetki, napomenula je da će tek u drugoj polovici 18. stoljeća najuspješniji Krčelićev učenik Nikola Škrlec prema direktivama iz Beča početi ozbiljno provoditi reforme školskog sustava.

Završavajući ovaj prikaz možemo istaknuti da je T. Shek Brnardić iznijela vrlo slikovit i temeljit opis tijeka Krčelićeva školovanja i problema koji su ga pratili, čemu pridonose i iscrpni prilozi na kraju knjige. Ukazavši na nedostatke obrazovnog sustava Krčelićeva vremena promijenila je dosadašnju uobičajenu percepciju vrijednosti isusovačkog obrazovanja u hrvatskoj javnosti i o prilikama u Hrvatskoj do sredine 18. stoljeća, ali i otvorila put za daleko šire i iscrpnije istraživanje Krčelićeva djelovanja kao javne osobe, o čijem životu i radu još nemamo suvremeni je znanstvene monografije.

Zlatko Kudelić

Trencsényi, Balász-Zászkaliczky, Márton, ur., *Whose Love of which country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern Central Europe*, Leiden-Boston, 2010., 784 str.

Zbornik radova o nacionalnim povijestima i patriotizmu u ranom novom vijeku, koji su uredili mađarski znanstvenici B. Trencsényi i M. Zászkaliczky, opsežna je knjiga koja osim uvoda priređivača knjige i pogovora profesora R.J. Evansa sa Sveučilišta u Oxfordu sadrži 25 znanstvenih radova autorica i autora iz Mađarske, Rumunjske, Bugarske, Njemačke, Švicarske, Poljske, Češke, Hrvatske i Engleske. Ovi radovi nastali su u sklopu međunarodnog projekta o intelektualnoj povijesti patriotizma i nasljeđu srednjoeuropskih i jugoistočnoeuropskih složenih država, koji je trebao kritički preispitati neke od općih predodžbi o patriotizmu i protonacionalizmu i analizirati procese oblikovanja i prenošenja ranonovovjekovnih diskursa o kolektivnom identitetu u regionalnom kontekstu. Projektom je ujedno trebalo dokazati i neodrživost teze prisutne među zapadnoeuropskim znanstvenicima kako se o ovom istraživačkom problemu u istočnoj Europi ne može govoriti zato što navodno političke kulture tih naroda zbog nedostatka gradiva o pravnoj i političkoj institucionalizaciji nisu ostavile prostora za patriotski modalitet političkog diskursa. Iako je prvobitna namjera bila projektom obuhvatiti ranonovovjekovnu Poljsku, Mađarsku, Ugarsku i Hrvatsku, na kraju su projektom djelomično ili potpuno obuhvaćene i kraljevska Prusija, Litva, Moravska, Transilvanija (Erdelj), mletačka Dalmacija, Dubrovnik, Bugarska, Vlaška, Moldavija, Srbija i Bosna. Znanstvenici uključeni u ovaj projekt su kombinirajući elemente konceptualne povijesti i kontekstualne analize pokušali odrediti različite političke stavove, ideje i poimanja lojalnosti bitne za pojam patriotskog diskursa. Vremenski okvir istraživanja, čije je rezultate trebalo usporediti s karakteristikama zapadnoeuropskih

patriotskih diskursa, bilo je razdoblje od humanizma pa do kraja prosvjetiteljstva i pojave romantičnog nacionalizma. Radove objavljene u ovoj knjizi urednici su podijelili u četiri cjeline, od koji prva govori o humanističkim vizijama patriotizma, druga o staleškoj politici i ljubavi prema domovini, treća opisuje političku teologiju i diskurse različitih identiteta, a četvrta govori o prosvjetiteljskim modalitetima patriotizma.

Prvu cjelinu, posvećenu humanistički vizijama patriotizma, otvara rad Pála Ácsa "*The reception of Erasmianism in Hungary and the context of Erasmian program: The 'cultural patriotism' of Benedek Komjáti*" (75.-90.), u kojem je autor analizirao recepciju erasmijnizma u Ugarskoj na primjeru Komjátijeveg prijevoda Pavlovih poslanica, prve mađarske tiskane knjige; Gábor Almási je u radu naslovljenom "*Constructing the Walach other in the late Renaissance*" (91.-129.) opisao negativne predodžbe o današnjim stanovnicima Rumunjske (Vlasima ili Moldavcima) u ugarskim humanističkim tekstovima, koji su isticali njihovu nazadnost, a Farkas Gábor Kiss u radu "*Humanist ethic and urban patriotism in Upper Hungary in the early sixteenth century*" (131.-148.) istražio humanističku etiku i rast urbanog patriotizma u Ugarskoj početkom 16. stoljeća na primjeru prvog mađarskog tiskanog djela o humanističkoj političkoj teoriji *De administratione reipublicae dialogus*, humanista Valentin Ecka (1494-ca. 1545). Nakon radova mađarskih znanstvenika slijede tri rada hrvatskih znanstvenika: Lovro Kunčević je u radu "*Civic and ethnic discourses of identity in a city-state context: The case of Renaissance Ragusa*" (149.-175.) istražio različite diskurse identiteta koji se mogu naći u dubrovačkim dokumentima s naglaskom na odnosu građanskog i etničkog identiteta i zaključio da svi načini opisivanja samog sebe nisu bili jednako važni, nego da se isticao građanski diskurs, koji je sadržavao karakteristike dubrovačke političke zajednice; Domagoj Madunić u radu "*Strategies of distinction in the work of Vinko Pribojević*" (177.-202.) opisao je novi model dalmatinskog patriotizma, koji

je u svom djelu *O podrijetlu i zgodama Slavena* iznio Hvaranin Vinko Pribojević, i utjecao na kasnije hrvatske pisce posredstvom Mavra Orbinija, u čijem djelu *Il Regno degli Slavi* nalazimo velik dio Pribojevićevog teksta; Zrinka Blažević je u radu "*Indetermin-Nation: Narrative identity and symbolic politics in early modern Illyrism*" (203.-223.) analizirala ilirsku ideologiju kao narativnu konfiguraciju kolektivnog identiteta i istražila ju kao konstitutivni segment simboličkog polja politike, naglasivši da se ranomoderni ilirizam može opisati kao diskurzivni produkt južnoslavenske grane *res publicae litterariae* koji je bio intenzivno uključen u simboličku konstrukciju različitih nacionalnih identiteta od pojave humanizma. Češka povjesničarka Lucie Storchová u radu "*Nation, patria and the aesthetics of existence: Late humanist national discourse and its rewriting by the modern czech nationalistic movement*" (225.-254.) istražila je djelovanje humanističkih doktrina o političkoj razboritosti i društvenoj moralnosti iz perspektive vernakularističkog programa o kulturnom oblikovanju identiteta i analizirala selektivno prisvajanje tih tradicija u češkom nacionalnom pokretu u 19. stoljeću. U posljednjem radu ove cjeline pod naslovom "*Citizen, fatherland and patriotism in the political discourse of Polish-Lithuanian Commonwealth*" (255.-281.) Anna Grzeškowiak-Krwawicz iznijela je pregled značenja pojmova "državljanstvo" i "domovina" u Poljsko-Litvanskoj Uniji, s naglaskom na dugotrajnosti republikanskih obrazaca mišljenja koji su potjecali još od humanizma, a čiji se utjecaj protezao onoliko dugo koliko i prosvjetiteljska politička misao. Prema mišljenju urednika knjige navedeni radovi iz ove cjeline pokazali su postojanje različitih diskurzivnih oblika humanističkog patriotizma na području srednjoistočne Europe. Ključni element za njihovu pojavu bio je utjecaj humanizma na povijesne narative, političku i kulturnu topologiju stereotipa o sebi i drugima, a filološkom uzletu humanizma pripala je glavna uloga u uobličavanju vernakularne humanističke političke terminologije, usre-

dotočene na moralne dužnosti osobe unutar neke zajednice.

Drugu cjelinu knjige, posvećenu staleškoj politici i ljubavi prema domovini, otvara rad Benedeka Varge “*Political humanism and the corporate theory of state: Nation, patria, and virtue in Hungarian political thought of sixteenth century*” (285.-313.), u kojem se autor osvrnuo na utjecaj medievalne i humanističke historiografije na korporativnu teoriju države i odredio one ideologijske komponente koje su oblikovale opozicijski diskurs ugarskih staleža u ranom sedamnaestom stoljeću u njihovoj borbi s Bečom. Kees Teszelszky u radu “*The Hungarian roots of a Bohemian humanist: Johann Jessenius a Jessen and early modern national identity*” (315.-332.) prevrednovao je okvire identifikacije koje je zamislio češki humanist na službi u Beču Johann Jessenius a Jese, koji je modernizirao korporativnu paradigmu svete krune kraljevstva u svjetlu organicističkih i arkanističkih političkih koncepata ukorijenjenih u neostoicizmu i time osnažio kompromis između staleža i Bečkog dvora; Hanna Orsolya Vincze je u radu “*Piety and Industry: Variations on patriotism in seventeenth-century Hungarian political thought*” (333.-350.) istaknula složene veze patriotskog diskursa s teorijom Justusa Lipsiusa i interpretacijama njegovih ideja u Ugarskoj nakon što je János Laskai objavio prijevod Lipsiusove *Politike*, te napomenula da je Lipsiusova tradicija doživjela vrhunac u djelima Nikole Zrinskoga; Sándor Bene u radu “*Illirya or what you will: Luigi Ferdinando Marsigli's and Pavao Ritter Vitezović's 'mapping' of the borderlands recaptured from Ottomans*” (351.-403.) analizirao je diskurzivne tipove patriotizma temeljenog na prostornoj i povijesnoj projekciji na primjeru Vitezovićevih i Marsiglijevih radova i izložio veze između potrage za individualnim i kolektivnim identitetom, promijenivši uobičajenu historiografsku sliku o reorientaciji ilirskog diskursa na kraju 17. stoljeća; Petr Maťa u radu “*Patres Patriae or Proditores Patriae? Legitimizing and de-legitimizing the authority of the provincial estates*

in seventeenth-century Bohemia” (405.-442.) opisao je složen odnos različitih reprezentacija koncepta domovine u kontekstu rasprava moderne češke historiografije da li pretečom moderne češke nacionalne svijesti treba držati protureformaciju ili husitsku tradiciju i tradiciju češke braće, te pratio instrumentalizaciju patriotskih referenci u borbi za moć između eklezijalnih i plemićkih krugova. Rad Stanisława Roszaka pod naslovom “*Forms of patriotism in the early modern Polish-Lithuanian Commonwealth*” (443.-460.) posvećen je glavnim intelektualnim izvorima patriotskog diskursa i propituje kako su se staleži pozivali na ljubav prema domovini radi legitimiranja svojih političkih projekata, a Ursula Augustyniak u radu pod naslovom “*Two patriotisms? Opinions of townsmen and soldiers on duty to the fatherland in seventeenth-century Poland*” (461.-496.) analizirala je ideje dviju socijalnih grupa, građana i vojnika, koji su, iako isključeni iz visoke politike, u različitim situacijama izražavali njihovu složenu identifikaciju s domovinom. Na temelju iznesenih radova u ovoj cjelini urednici knjige istaknuli su da je političku reprezentaciju u srednjostoljećnoj Europi karakteriziralo identificiranje plemićkih staleža s “*communitas regni*” i sa nosiocima političke ideologije sve do 19. stoljeća, iako se mogao čuti i glas onih koji nisu uživali plemićke privilegije. No, glavna osobina političkih kultura u srednjoj i istočnoj Europi ostala je duboka povezanost nacionalne retorike i plemstva, koja je ponekad i nesvjesno utjecala na moderne historiografske konstrukcije.

Treću cjelinu knjige, koja se bavi političkom teologijom i diskursima različitih identiteta, otvara rad Balásza Trencsényija “*Patriotism and elect nationhood in early modern Hungarian political discourse*” (499.-544.), u kojem je autor prikazao transformaciju diskursa o mađarskoj izabranoj naciji od sredine šesnaestog do ranog osmanaestog stoljeća i istaknuo zajedničke europske trendove i lokalne specifičnosti, nastale od fragmentirane prirode političke i religijske zajednice koja je onemogućavala identifikaciju zajednice

odabranih s nacijom kao takvom; Zsombor Tóth u radu naslovljenom *“The homiletics of political discourse: Martyrology as a (re)invented tradition in the paradigm of early modern Hungarian patriotism”* (545.-568.) istražio je moguće političke konotacije u dnevniku i spisima Jánoša Komáronija, Thökölyjeva suradnika u progonstvu, kako bi prikazao povijesne, literarne i političke kontekste njegova diskursa, koji su trebali otkriti iznova izmišljenu tradiciju koja je tekstualno opisivanje progona artikulirala kao jedno ekstremno iskustvo i pridodati mu političko značenje; Regina Pörtner u radu pod naslovom *“Defending the Catholic enterprise: National sentiment, ethnic tensions, and the Jesuit mission in seventeenth-century Hungary”* (569.-586.) opisala je dilemu pred kojom se našla Družba Isusova u ratom opustošenoj Ugarskoj kad je istovremeno trebala sačuvati jedinstvo pred rastućim nacionalnim osjećajem i etničkim konfliktima u svojim redovima te opisala kako se jačanje nacionalnog osjećaja među samim isusovcima odrazilo na proto-nacionalni patriotizam sedamnaestog stoljeća; Vladimir Urbánek u radu *“Patria Lost and Chosen People: The case of the seventeenth-century Bohemian Protestant exiles”* (587.-609.) izložio je evoluciju ideja protestantske češke zajednice u egzilu koja je pokušala otrgnuti zaboravu i njegovati sjećanje na češke protestantske staleže preko eshatološkog narativa o izabranoj naciji, koji je od sredine 30-ih godina 17. stoljeća izgubio na vrijednosti, pa je historijski narativ stvorio priče temeljene na žanru protestantske martirologije i humanističkom patriotskom pravnom diskursu. U posljednjem radu ove cjeline pod naslovom *“Patriotic and ‘proto-national’ motives in late medieval and early modern Bulgarian literature: The context of Paisij Hilendarski”* (611.-628.) Aleksandar Nikolov analizirao pojavu eklezijalnog narativa bugarskog identiteta kod monaha Paisija Hilendarskog u 18. stoljeću i zaključio da su na njega ideološki utjecale kasnorenesansne ideje o naciji i identitetu, ali da se njegov patriotizam afirmirao na ostacima bugarske srednjovjekovne političke

tradicije sačuvane na Atosu i u drugim pravoslavnim centrima, među ostalim i Srijemskim Karlovcima. Teze autora radova iz ove cjeline urednici knjige saželi su u zaključak da se diskurs izabrane nacije u velikoj mjeri temelji na kasnosrednjovjekovnim konstrukcijama identiteta, pripisujući specijalnu misiju nacionalnoj zajednici. Na području srednjoistočne Europe pisci katoličkih pamfleta prihvatili su koncept protestantske političke teologije integriranja nacionalne povijesti u povijest spasenja, dodavši mu krivovjerje kao razlog rasapa nacije. Kako su i protestanti i katolici koristili isti transnacionalni okvir savezništva, razvili su nacionalni narativ s težištem na nacionalnoj prošlosti, koje se potom moglo preoblikovati u sredstvo moderne nacionalne ideologije.

Posljednje, četvrto poglavlje knjige, posvećeno prosvjetiteljskim modalitetima patriotizma, otvara rad Teodore Shek Brnardić *“Modalities of enlightened monarchical patriotism in the mid-eighteenth century Habsburg Monarchy”* (631.-661.), u kojem je autorica istaknula primjetnu dvosmislenost republikanskog i monarhijskog shvaćanja domovine i ukazala na način kojim su je prosvjetiteljski politički mislioci u raznim dijelovima habsburške Monarhije pokušali uskladiti u okviru novog poimanja političke zajednice. Borbála Zsuzsanna Török u radu *“Patriotic scholarship: The adaption of state sciences in late eighteenth-century Transylvania”* (663.-688.) istražila je znanstveni obrat u težnji za domovinom u Transilvaniji kasnog 18. stoljeća i pokušala propitati lokalne prakse patriotske naobrazbe smještajući ih u širu srednjoistočno europsku tradiciju naobrazbe i kolanja znanja, a Teresa Kostkiewiczowa u radu *“Reflections on patriotism in polish literature in the second half of eighteenth century”* (689.-710.) iznijela je pregled motiva patriotske lojalnosti u poljskoj političkoj literaturi i književnim djelima; Arkadius Michal Stasiak u radu pod naslovom *“Republican and monarchical patriotism in Polish political thought during enlightenment”* (711.-733.) prikazao je logiku patriotskog diskursa tijekom prosvje-

titeljstva s naglaskom na poljskoj političkoj misli između 1730. i 1790. godine te istražio alternative formulacijama patriotizma unutar sukoba republikanskog i monarhijskog političko projekta glede spasa Poljske u vrijeme opadanja njezine moći. U posljednjem radu u ovoj knjizi pod naslovom “*Das Landespatritiotische Programm der galizischen Stände um 1790: Von der polnischen Tradition zur Etablierung eines neuen Landespatritiotismus*” (735.-757.) Miloš Reznik istražio je ambiguitete patriotizma među poljskom elitom u Galiciji u kontekstu nestanka poljske države i ulaska u sustav Habsburške Monarhije i ispitao mogućnost postojanja višestrukog patriotizma u periodu koji se može smatrati prekretnicom između ranih modernih oblika identifikacije i modernog nacionalizma. Osvrnuvši se na radove u ovoj posljednjoj cjelini, posvećenju prosvjetiteljskim modelima patriotizma, urednici knjige istaknuli su da se i u ovom europskom području, kao i u Francuskoj, mogu primijetiti dualističke monarho-centrističke i republikanske konstrukcije kolektivnog identiteta, odnosno njihove međusobne miješavine. U Ugarskoj i Poljskoj su to pokazali radikalni reformisti kao zagovornici prosvjećenog apsolutizma, koji su napravili ideološki zaokret zahtjevom za aktiviranjem demokratskih potencijala svojstvenih protuapsolutističkom nacionalnom otporu staležima i za protežanjem političke zajednice i na neplemiće. Ta činjenica nameće zaključak da su prosvjetiteljske koncepcije patrije i nacije često bile izravni preteče nacionalnih obnoviteljskih pokreta u 19. stoljeću, iako su epistemološki okviri koji su podupirali nacionalnu kulturu bili zapravo rijetki.

Završavajući prikaz ove opsežne knjige valja naglasiti da ona donosi niz novih spoznaja o prednacionalnim identitetima i shvaćanju patriotizma u ranom novom vijeku koji zaslužuju punu pozornost znanstvene i šire javnosti, zainteresiranih za problem identiteta. Urednici knjige uspjeli su ne samo opisati kulturni transfer iz zapadne Europe prema istoku nego i međuregionalno kolanje ideja i diskursa, o kojem se dosada malo znalo. Nje-

zinim objavljivanjem potvrdili su opravdanost širenja istraživanja intelektualne povijesti i pojave ranonovovjekovnih patriotizama na području srednje i jugoistočne Europe, koje su zapadnoeuropski znanstvenici do sada zaobilazili.

Zlatko Kudelić

Na rubu zakona: društveno i pravno neprihvatljiva ponašanja kroz povijest. Zbornik radova sa znanstvenoga kolokvija Dies historiae održanoga 13. prosinca 2007. u Zagrebu, Suzana Miljan, ur., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu - Društvo studenata povijesti “Ivan Lučić Lucius”, Zagreb, 2009., 235 str.

Društvo studenata povijesti “Ivan Lučić Lucius” objavilo je knjigu *Na rubu zakona: društveno i pravno neprihvatljiva ponašanja kroz povijest*. Ovo je treća u nizu knjiga koja izlazi u sklopu biblioteke *Dies historiae* Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. (Prve dvije su *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj* i *Izabrane teme iz hrvatske povijesti*.) Tu se radi o zborniku radova sa znanstvenoga skupa *Dies historiae* održanoga 13. prosinca u Zagrebu koji, nakon uvoda glavne urednice Suzane Miljan (str. 7. – 8.), sadrži deset radova koji se bave problematikom koja nam je vidljiva iz naslova knjige, a obuhvaća vremenski period od srednjega vijeka pa sve do XX. stoljeća, preciznije Drugoga svjetskog rata.

Vanjski izgled, javni prostor i zakon u kasnome srednjem vijeku (str. 9. – 20.) autora Gerharda Jaritza prvi je rad u ovome zborniku. To je, zapravo, studija koju je s engleskoga prevela glavna urednica ove knjige, a koja se bavi gradskim zakonima o ograničavanju raskoši koji su bili specifični za njemačko govorno područje u Europi u razdoblju od 14. pa do 16. stoljeća. Autor je pokušao objasniti

međuovisnost materijalnih kultura i svjetovnih zakonskih odredaba te utjecaj vjerskih rasprava na njih. Često je istican problem oholosti i svega onoga vezanog uz njega. Na taj su način materijalne stvari i njihova uporaba utjecali na moralne i nacionalne rasprave kao i na religijske, društvene i gospodarske prije-pore te su kao takvi utjecali na uporabu istih i na zakone koji su sprečavali oholost i gordost.

Sabine Florence Fabijanec u svome je radu objasnila zakonske i moralne okvire koji su se odnosili na kockanje u srednjemu vijeku na prostoru Jadrana. (str. 21. – 50.) Igre su zauzimale važan dio u srednjovjekovnoj kulturi, a neke su bile i zabranjivanje. To se posebno odnosilo na igre na sreću. Kockanje kao takvo nije bilo izričito zabranjeno, ali je bilo zakonski regulirano te je podlijegalo prostornoj i novčanoj kontroli. Autorica je objasnila tri glavna razdoblja u srednjemu vijeku kada hazardne igre doživljavaju svoj procvat: u ranome srednjem vijeku prema njima se odnosilo kao prema poganskome naslijeđu te su podvrgnuti žestokome kritiziranju, zatim u razdoblju od 13. do 15. stoljeća kada nastupa tolerantniji odnos prema njima te, naposljetku, razdoblje reformacije kada opet kreće žestoka osuda vođena moralnim načelima protiv igrača na sreću. Također, autorica je dala uvid gdje i kada se najčešće kockalo, što se igralo i koji su bili najčešći sudionici tih igara na sreću, zatim koje su bile kazne i kako su se crkveni autoriteti odnosili prema njima.

Marija Karbić u radu *Žene s druge strane zakona. Nekoliko primjera iz srednjovjekovnih gradskih naselja u međuriječju Save i Drave* (str. 51. – 64.) objasnila je situacije u kojima su žene u srednjemu vijeku na navedenome području, prvenstveno na području Varaždina i zagrebačkog Gradeca, dolazile u sukob sa zakonom. Obuhvatila je lakša i teža kaznena djela te različite načine kršenja zakona (od slučaja tučnjave, krađa, paleži i čedomorstva pa do prostitucije i umorstva). Također, navela je i načine kažnjavanja počiniteljica tih zločina te kojemu su društvenome sloju najčešće pripadale.

Rad *Tanka granica pravde i osvete, reda i nereda. Vražda i institucionalizirano nasilje u srednjovjekovnoj Hrvatskoj* (str. 65. – 82.) Damira Karbića bavi se problemom krvne osvete te njoj sličnim fenomenima, u Hrvatskoj poznatim pod terminom “vražda”, što bi se prevelo kao “neprijateljstvo”. Ti su oblici sukoba bili društveno priznati kao dio običajnoga i pravnoga sustava te je do njih dolazilo bez obzira na njihovu teritorijalnu pripadnost, staleški položaj sudionika ili pak tip društva kojemu su sudionici pripadali. Ipak, bili su zakonski regulirani, tj. nasilje se provodilo u okvirima pravne procedure.

Pitanjem delikventnoga ponašanja hodočasnika u srednjemu i ranome novom vijeku bavio se Zoran Ladić. (str. 83. – 109.) Osim što je objasnio poimanje termina hodočašće i hodočasnik u djelima srednjovjekovnih i novovjekovnih teoloških autora, Zoran Ladić objasnio je i sve ono što je vezano uz njihovo ponašanje i djelovanje. Tu se, u prvome redu, radi o praznovjerju koje je vladalo među njima te je kao takvo uzrokovalo delikventna ponašanja (pljačke, tučnjave, trgovinu lažnim relikvijama, prostituciju pa čak i ubojstva i slično). Kao primjer uzео je križarske pohode, koji su bili najekstremniji oblik hodočasničke delikvencije.

Idući rad je *Zvjerstva i pogubljenja vođa seljačkih ustanaka u Europi u kasnome srednjem i ranome novom vijeku*. (str. 111. – 124.) Ovaj je rad studija Paula Freedmana, koji je, također s engleskoga, prevela urednica knjige, a koji se temom uklapa u ovaj zbornik. Autor tu opisuje brutalne načine pogubljenja te ceremonije i rituale koji su ih pratili. Ti su postupci služili kao primjer drugim potencijalnim pobunjenicima što ih čeka ukoliko se odluče na ustanak i izdaju.

Lovorka Čoralić pisala je o procesima mletačke inkvizicije na prostorima istočno-jadranske obale od 16. do 18. stoljeća. (str. 125. – 147.) Autorica je, osim što je odredila intenzitet procesa na navedenim prostorima, raščlanila i vrste inkvizicija koje su se odnosile na prijelaz na islam ili protestantizam,

magiju i pučko praznovjerje, neprimjereno svećeničko ponašanje te ostale pojedinačne procese kao što su: višeženstvo, raspačavanje zabranjenih knjiga i slično. Također, istražila je i spolnu strukturu i zanimanje sudionika protiv kojih su se vodili istražni procesi. Prostorno se najviše bazirala na teritorij Dalmacije, Kraljevine Hrvatske, Mletačke Albanije te Bosne i Hercegovine.

Rad Slavena Bertoše bavi se temom razbojnika, ubojica i osuđenika u Istri u vremen-ske razdoblju od 16. do 18. stoljeća. (str. 149. – 190.) Navodeći razloge zbog kojih je dolazilo do raznih zločina (populacijska kriza, sukobi unutar etnički različitoga stanovništva, bijeda i bolesti, ratovi, nestašica hrane i slično), autor donosi mnoštvo primjera zločina koji su sačuvani u arhivskim vrelima, a odnose se na cjelokupno područje tadašnje Mletačke Istre. Iz tih primjera vidljivo je da su oni bili sveprisutni i rašireni te da su rezultat propadanja Istre. Iako je bilo pokušaja suzbijanja tih zlodjela, mjere koje su se pokušale provesti bile su uglavnom neučinkovite i nedjelotvorne. Tek polovicom 18. stoljeća dolazi do opadanja broja razbojništva i zločina te borba protiv njih postaje učinkovitija. Simboli društvenoga nereda i krize u Mletačkoj Istri zrcalili su se tako u pojavi razbojnika, ubojica i osuđenika.

Akademski propisi i disciplinski prijestupi studenata Kr. Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu (str. 191. – 209.) rad je Tihane Luetić u kojemu se bavi akademskim propisima i disciplinskim redom koji su bili na snazi po osnutku Sveučilišta 1874. godine i u njegovim prvim godinama djelovanja. *Akademički propisi* izdani su 1876. godine i kao takvi bili su na snazi do početka Prvoga svjetskog rata 1814. godine. U njima se nalazio i niz disciplinskih mjera protiv prijestupnika, a kazne su se razlikovale ovisno o težini prijestupa. Navodeći najinteresantnije slučajeve povrede *Akademičkih propisa*, autorica je prikazala disciplinske prijestupe koji su bili ili politički motivirani ili su se odnosili na različite izgrede kao što su: pijanstva, krađe, tučnjave i slično. Na kraju donosi različite mogućnosti

istraživanja ove - do sada u historiografiji slaboo obrađivane - teme.

Posljednji rad u ovome zborniku jest rad Željka Dugca i Ingrid Marton *Kad žena ženi pomogne – naudi: sankcioniranje ilegalnih pobačaja između 1920-ih i 1940-ih godina* (str. 211. – 235.) U njemu autori na temelju arhivske građe i članaka objavljenih u Liječničko-me vjesniku prikazuju učestalost pobačaja te društvene i socijalne okolnosti koje su dovo-dile do njihova provođenja. Također, prikazuju i kazne - kako za njihove provoditelje, tako i za žene koje su mu se podvrgavale. Tu se osobito osvrću na rigorozne zakone o abortusima koji su doneseni za vrijeme Ne-zavisne Države Hrvatske.

Zbornik radova *Na rubu zakona: društveno i pravno neprihvatljiva ponašanja kroz povijest* daje svoj doprinos historiografiji jer se bavi temama koje su vrlo malo ili gotovo nikako istražene u hrvatskoj historiografiji. Upravo zbog atraktivnosti tema iz svakodnevnoga života i baziranja na društvenu povijest on budi interes kod studentske populacije i na taj način popularizira povijesne znanosti.

Ana Zujić

Hagen Schulz-Forberg, ur., *Unnravelling Civilisation: European Travel and Travel Writing*, Multiple Europes vol. 30., P. I. E. - Peter Lang, Bruxelles, 2005., 343 str.

Dominique Dinet, Jean-Noël Grandhomme, Isabelle Laboulais, ur., *Les formes du voyage, Approches interdisciplinaires*, Press Universitaire de Strasbourg, Strasbourg, 2010., 399 str.

Les formes du voyage, zbornik radova predstavljenih na konferenciji koja se održala 2007. godine na strasburškome sveučilištu s kojega dolazi i urednička trojka (kao što mu i sam naslov kaže), pokušaj je interdisciplinarnoga pristupa putovanju i svim njegovim

oblicima i praksama. Veliki je to pothvat, pogotovo što putovanje karakterizira izrazita polivalentnost, što Laboulais naglašava u zaključnome tekstu zbornika. U predgovoru - s obzirom da ne postoji uvod u kojemu bi se поближе objasnilo uređenje i određenje zbornika, kako teoretsko, tako i praktično - nailazimo na nekoliko okvirnih razloga i objašnjenja za ovakav izgled ovoga zborničkog diva. Divo zbog iznimno velikoga broj radova koji se nalaze u *Les formesu*, a urednici su ih razdvojili u nekoliko tematskih cjelina: portreti putnika, organizacija putovanja, uvjeti i načini kretanja/mobilnost i oblici itinerara, što su često i njihove jedine poveznice. U prvome se dijelu Portreti putnika nalazi osam članaka u kojima se obrađuju teme od europskih misionara na Pacifiku u razdoblju od 16. do 19. stoljeća (Borello) pa do Carl Haller von Hallersteinovoga putovanja u Grčku (Wirbelauer). Svi članci osim jednoga posvećeni su putnicima. Jedina putnica među njima jest Virginie Hériot, francuska jedriličarka s početka 20. stoljeća (Jallat). Na primjeru V. Hériot Jallat iščitava značenje jedriličarstva u razdoblju između dva rata i njegovu ulogu u konstrukciji francuske elite i grupnoga identiteta. Raspon tema u drugome dijelu Organizacija putovanja jednako je raznolik. Tako se može čitati o putnicima iz Otomanskoga Carstva po Europi Orient Expressom (Dumont), njihovoj percepciji europske civilizacije i značenju europskoga putovanja, o čemu više govori zbornik *Unravelling Civilization*, ali i o vlastitome identitetu. O značenju putovanja u obrazovne svrhe u 18. stoljeću za mlade Strasburžane i Strasburžanke piše Hennequin-Lecomte. Spominjem njezin rad kao još jedan u kojemu se obrađuju putnice, s obzirom da i u drugome dijelu prevladavaju putnici. To, naravno, ne čudi s obzirom da je putnica bilo mnogo manje u navedenim razdobljima, ali nam analize njihovih putovanja mogu donijeti neke nove i zanimljiv(ij)e spoznaje. Treći i četvrti dio mogu se čitati kao jedna velika cjelina jer su uvjeti kretanja ionako glavni preduvjet za određene oblike itinerara, što se može iščitati i iz, ponovno, razrožnih radova. Antička Grčka (Jacquemin), Fran-

cuska 1940-ih u Werfelovim, Döblinovima i Kolbovim djelima (Orzechowski), balkanske migracijske rute (De Tapia) te religiozni turizam u Rusiji 21. stoljeća (Obukhova) samo su neke teme koje se mogu naći u trećemu i četvrtomu dijelu.

Iako ova podjela pomaže u savladavanju ovolikoga broja tekstova, ona ujedno otkriva i glavni problem ovoga, ponajprije regionalnoga, zbornika koji samo povremeno izlazi iz svojih francusko-njemačkih okvira. No, i sami su urednici svjesni mnogih nedostataka zbog "višestrukih (mogućih) pristupa i nebrojenih izvora" (6) koja putovanje i putopisi tekstovi pružaju. Međutim, skrupuloznija selekcija izvora, ali i radova, proizvela bi sažetiji i povezaniji zbornik. Ono što, pak, čini ovaj naslov zanimljivim jest ujedno ono što i narušava njegovu cjelovitost. Tako čitatelj može otkriti veliki broj manje poznatih imena kao i njihova zanimljiva putovanja i tekstove u razdoblju od ranoga novog vijeka pa sve do danas. Unatoč tome što su se urednici odlučili za proučavanje mobilnosti i materijalnoga aspekta putovanja, a ne njegovih tekstualnih proizvoda, ipak i putovanja i putopisni tekstovi zaslužuju provokativnije čitanje i analizu, a ne samo strogi "povratak izvorima", kako ga Laboulais naziva u zaključku.

Interdisciplinarni pristup koji se nalazi na korice francuskoga naslova ipak više karakterizira pet godina stariji zbornik koji je uredio Hagen Schulz-Forberg s Humboldtovoga sveučilišta u Berlinu. *Unravelling Civilization* također je zbirka radova predstavljenih na dvodnevnoj konferenciji na Europskome sveučilišnom institutu (EUI) u Firenci 2001. godine. Opširan Schulz-Forbergov uvod, kao i prva dva rada u zborniku, daju teoretski uvod u problematiku putopisnoga žanra, ali i samoga putovanja. U uvodu Schulz-Forberg definira putopis prvotno kao konstrukciju identiteta, a njihove putopisce kao umrežene diskurzivne aktere. Dakle, putovanje, putopisce i putopise valja promatrati kao složenu kulturnu praksu. (13. – 15.) James Buzard, poznat po svojoj utjecajnoj studiji o vezama devetnaestostoljetnoga turizma i književnosti

The Beaten Track iz 1993. godine u ovome se radu, zanimljivo (a na trenutke i komično) bavi pitanjem što to, zapravo, nije putovanje. Lorenza Mondada pak proučava vizualni aspekt putovanja. Uz ova dva strogo teoretska teksta ostalih dvanaest radova nalaze se u kronološkome slijedu i kreću se od razdoblja ranoga novog vijeka (Freire Gomes, Rahimi) do druge polovice dvadesetoga stoljeća (Edman, Youngs). Larry Wolff, hrvatskome čitateljstvu poznatiji po svojoj knjizi *Venice and the Slavs* (2001.), u petome poglavlju piše o pogledu britanskih putnika na rusko pravoslavlje u doba prosvjetiteljstva i njihovoj predodžbi dva europska pola - zapadnoga i istočnoga, dok je sedmo poglavlje posvećeno europskim putnicima i njihovu susretu s Unijatskom crkvom (Morazova). I osmo se poglavlje bavi istočnim dijelovima europskoga kontinenta - Poljskom u njemačkim putopisima (Struck). Ovaj niz od tri rada lako se može čitati kao tematski dio posvećen istočnoj Europi u putopisima putnika sa Zapada, što ujedno pokazuje i određenu tendenciju u europskoj putopisnoj produkciji i kritici. U posljednjemu dijelu knjige posvećenome devetnaestome i dvadesetome stoljeću - uz Schulz-Forbergove radove o francuskim i njemačkim putopisima o Londonu i specifičnostima ove urbane putopisne literature te Rudy Koshara o njemačkome automobilskom putovanju i značenju automobila u međuratnoj Njemačkoj i popularnoj kulturi toga doba - nalaze se čak tri rada u kojima je predmet putopisa smješten izvan europskoga kontinenta: Dalsgaardov originalni pristup izvješćima devetnaestostoljetnih pomorskih ekspedicija, Edmanina analiza roda i ideologije pogleda švedskih putopisa (ponajviše po Aziji) poslije Drugoga svjetskog rata te Youngsovo zanimljivo čitanje teksta Garyja Younga *No Place Like Home* iz 1999. godine. Sva tri članka više govore o vlastitome identitetu i otkrivanju te propitivanju vlastite (europske) civilizacije nego o drugome s kojim se putnici susreću. Tek s povratkom - kako na početak putovanja, tako i na zbornik - možemo otkriti što zapravo znači europsko putovanje ili putovanje po Europi i putopisna literatura iz

naslova. Čini se da oni služe u svrhu otkrivanja zajedničke kulture - ne europske nego ponajviše kulture putovanja.

Putovanje je ujedno i temeljna poveznica disparatnih zbornika *Les formes* i *Unravelling Civilisation*, koji pokazuju koliko su putovanja i mobilnost te svaki oblik izmještanja i kretanja plodno polje za najraznolikija istraživanja. Inzistiranje na arhivskim izvorima i materijalnoj građi, koji su glavna nit vodilja mnogih radova u francuskome zborniku, stoji u opoziciji diversificiranim metodološkim pristupima koji se pojavljuju u zborniku *Unravelling Civilisation*. Robert Louis Stevenson napisao je u svojem *Putovanju s magarcem* 1879. godine da je kretanje važna stvar. Danas možemo nadodati da je važna stvar pisanje o tome istom kretanju, ali i o Stevensonovu putovanju.

Jelena Bulić

Uspomene na jednog bana. Ostavština Jelačić u Hrvatskome povijesnom muzeju, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb 2009., 131 str.

U povodu obilježavanja 150. obljetnice smrti bana Josipa Jelačića Hrvatski povijesni muzej organizirao je izložbu pod nazivom "Uspomene (na) jednog bana" u kojoj je predstavljena ostavština obitelji Jelačić koja se čuva u zbirkama toga muzeja. Kao pomoć pri razgledavanju postava izložbe nastao je katalog koji ćemo predstaviti u ovome kratkom prikazu.

U uvodnome dijelu kataloga (7. - 8. str.) govori se o nastanku Ostavštine, donesen je kratak životopis bana Jelačića, a zatim je navedena svrha predstavljanja te ostavštine, tj. da se "(...) ukaže na njezinu raznovrsnost, dugotrajnost sabiranja (od 1856.), te njezinu izvornost, dokumentarnu i baštinsku vrijednost." (8. str.).

Zatim dolazi poglavlje "O izložbi" (8. - 13. str.) u kojemu se spominje da je na izložbi

predstavljeno preko tristo predmeta koji su pripadali banu i članovima njegove obitelji. Navode se tri osnovne kronološko-tematske cjeline (I. Ban Jelačić: čovjek, vojnik i političar; II. Baštinici Novih Dvora i Ostavština Jelačić; III. Ban nakon bana – reminiscencije na bana) kojima se naznačava struktura izložbe. Zatim se svaka cjelina posebno opisuje od toga koji su predmeti u njoj izloženi, kako je cjelina predstavljena i koje su podteme unutar nje izdvojene te se posebno predstavljaju i pojedine podteme. Prva cjelina zapravo je biografija bana Jelačića prikazana kroz njegove osobne predmete i predmete članova njegove uže obitelji, a obuhvaća razdoblje od najranije mladosti do smrti bana Jelačića. U drugoj cjelini posjetiteljima je kroz portrete banovih nasljednika prikazana sudbina Novih Dvora nakon banove smrti te uloga koju su njegovi baštinici imali u očuvanju uspomene na bana Jelačića. Posljednja treća kronološko-tematska cjelina prikazuje prisutnost lika bana Jelačića u hrvatskome društvu nakon njegove smrti.

Nakon detaljnoga upoznavanja s izložbom u katalogu je predstavljena i Ostavština Jelačić u Hrvatskome povijesnom muzeju (14. - 18. str.), koju čini preko 450 predmeta koji su neposredno povezani s banom Jelačićem ili su pripadali njemu ili njegovoj obitelji te predmeti koji potječu ili su izravno povezani s kompleksom dvorca i imanja Novi Dvori (14. stranica), a opisane su i poteškoće koje su pratile njezino formiranje.

I u katalogu izložbe (19. - 121. str.) svaki predmet svrstan je unutar određene kronološko-tematske jedinice i podteme, a prilikom njegova opisa navodi se kataloški broj, naziv predmeta, autor, mjesto i vrijeme nastanka, materijal, tehnika i dimenzije, otkuda je nabavljen, njegov inventarni broj i, ako je potrebno, daje se dodatno objašnjenje vezano uz njega. Prije svake cjeline daje se kratak povijesni uvod. Tako prije prikazivanja predmeta iz cjeline *Ban Josip Jelačić: čovjek, vojnik i političar* ukratko se čitatelje/posjetitelje upoznae s banovim podrijetlom i nje-

govom biografijom, u podtemi *Što Bog dade i sreća junačka* najprije se ukratko opisuju događaji iz 1848. godine do Banova prelaska preko Drave, a u podtemi *Obiteljski život: Sofija Jelačić i život u Novim Dvorima* najprije je donesena biografija hrvatske banice Sofije Jelačić. Podtema *Banove posljednje godine života* započinje kratkim prikazom djelovanja bana Jelačića u razdoblju nakon uvođenja Bachova apsolutizma do njegove smrti, a podtema *Pogreb bana Jelačića* opisuje sam pogreb i atmosferu koja je na dan sprovoda vladala u Hrvatskoj. U cjelini *Baštinici Novih Dvora* ukratko se prikazuje sudbina koju je Novim Dvorima odredio ban Jelačić, a zatim ono što se s njima uistinu događalo do danas. Posljednja tematska cjelina *Ban nakon bana – reminiscencije na bana* kratkim pregledom navodi načine na koje je lik bana Jelačića ostao prisutan u hrvatskome narodu i koje mu se značenje pridaje.

Na samome kraju kataloga donesen je popis preostalih predmeta iz Ostavštine Jelačić koji svoje mjesto nisu našli na spomenutoj izložbi (122. - 126. str.) te prijevod Jelačićeve oporuke s njemačkoga jezika (127. str.).

Katalog je izvrsno pomoćno sredstvo ne samo za razgledavanje izložbe nego i za popularizaciju muzejske građe, koja može koristiti istraživačima različitih profila, a dvojezičnost kataloga (uz hrvatski nalazi se i engleski prijevod) pomoći će popularizaciji hrvatske povijesti i kulture izvan granica Republike Hrvatske.

Arijana Kolak Bošnjak

Tomislav Markus, *Bogoslav Šulek (1816. - 1895.) i njegovo doba*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008., 239 str.

Ova monografija o Bogoslavu Šuleku sadrži tri tematski određena poglavlja, uz uvodno ("Predgovor", 3. - 4. str.) i zaključno ("Zaključak", 199. - 205. str.), u kojima se autor pozabavio Šulekovim promišljanjima i stavovima koje je zastupao u političkim člancima objavljivanim u raznim zagrebačkim novinama, brošurama kao i u privatnoj korespondenciji uklopivši ih u kontekst vremena u kojemu je Šulek živio, a zatim i njegovim znanstvenim radom, koji je analizirao primjenivši interdisciplinarni pristup.

U prvome poglavlju knjige "Šulekovi politički i nacionalni stavovi" (7. - 113. str.) autor je stavio naglasak na analizu Šulekovih političkih članaka objavljenih u zagrebačkim listovima: *Novinama dalmatinsko-hrvatsko-slavonskim*, *Danici ilirskoj*, *Slavenskom Jugu*, *Pozoru*, *Obzoru* i *Nevenu* upotpunjujući je i analizom političkih i nacionalnih stavova koje je Šulek iznosio u pojedinim brošurama (npr. "Šta naměřavaju Iliri?"), a ponekad i u korespondenciji. Oblikovanje Šulekovih političkih i nacionalnih stavova autor je prikazao kronološki, a analizirao ih je u političkome kontekstu u kojemu su nastajali predstavljajući se kao izvrstan poznavatelj hrvatske političke povijesti 19. stoljeća. U prvom potpoglavlju "Hrvatska i Austrija: od obrane municipalnih prava do austrijske federacije" (7. - 97. str.) autor se bavio analizom Šulekovih stavova vezanih uz državno-pravni i politički položaj Trojedne Kraljevine kao dijela Ugarske i kao dijela Monarhije. U Šulekovim tekstovima prije revolucije njegovi politički i nacionalni stavovi vezani su uz odnos Banske Hrvatske i Ugarske s ciljem obrane hrvatske municipalne autonomije. Tijekom revolucije oni su također bili vezani uz odnos Trojedne Kraljevine i Ugarske, ali sve više i uz odnos prema Monarhiji zastupajući, prije svega, austroslavizam kao ideju preuređenja Monarhije koja će se povremeno javiti i u ne-

kim njegovim kasnijim tekstovima iz 60-ih godina 19. stoljeća. U tome razdoblju Šulek se osvrtao na sve važnije događaje (donošenje saborskih zaključaka, hrvatsko-mađarski sukob, revoluciju u Beču, jačanje konzervativnih snaga, oktroj i namjeru uvođenja centralizma od strane bečkoga dvora, mađarske vojne pobjede u proljeće 1849. godine, zakon o tisku i drugo) iz čega su se mogli iščitati njegovi politički i nacionalni stavovi te njihova promjena. Autor nije donosio samo Šulekova razmišljanja i stavove o navedenim temama nego ih je komparirao sa stajalištima iznesenima u drugim političkim listovima dajući nam na taj način cjelovit prikaz političkih i nacionalnih stavova iznesenih u političkoj javnosti Banske Hrvatske, a uz to je posebno naglasio potrebu razlikovanja između stavova hrvatske službene politike i onoga što je iznošeno u javnim glasilima. Šulekove nacionalne i političke stavove autor je zatim mogao pratiti tek od 1860. godine jer je u razdoblju Bachova apsolutizma Šulek morao napustiti političku publicistiku. U člancima - koje je uglavnom objavljivao u *Pozoru* i u ponekoj brošuri, predstavi i privatnim pismima - Šulek je iznosio politička stajališta o odnosima između Hrvatske i Ugarske, o dualizmu te o stanju u pojedinim hrvatskim zemljama, prije svega u Vojnoj krajini. Kada je 1866. godine Šulek napustio uredništvo *Pozora*, povlači se i iz novinarskoga rada objavivši tek poneki članak u *Obzoru*.

U drugom potpoglavlju "Solidarnost i tolerancija: Južnoslavensko i slavensko pitanje" (97. - 113. str.) autor je iznio Šulekova stajališta prema Južnim Slavenima, prije svega onima koji su se nalazili u sklopu Monarhije te svoje viđenje odnosa Hrvata i drugih južnoslavenskih naroda. Također je prikazao i njegovo stajalište prema drugim slavenskim narodima, Rusima i Poljacima, ali i Šulekove slavenske koncepcije vezane uz "biće slavenstva".

U sljedećemu poglavlju "Šulekovi sociološki stavovi" (115. - 169. str.) autor je najprije u potpoglavlju "Hrvatska društva u XIX. stoljeću" (115. - 121. str.) prikazao svu raznoli-

kost društvenih struktura koje su postojale u hrvatskim zemljama tijekom 19. stoljeća i naglasio utjecaj pojedinih društvenih slojeva na oblikovanje političkih i kulturnih stavova u hrvatskome društvu u 19. stoljeću. U taj kontekst uklopio je zatim Šulekova promišljanja o ljudskome društvu (Vjerovao je u povijesni napredak društva i iznosio stajališta o pitanju zadruga.), privredi (Zalagao se, na primjer, za korištenje znanstvenih dostignuća u gospodarstvu.), državi (Smatrao je da je najbolje republikansko uređenje, ali je kao kompromis u Monarhiji zagovarao ustavnu monarhiju.), politici (Prema Šulekovu mišljenju prvo načelo politike treba biti politička jednakost i sloboda svih ljudi.), pravu (Zalagao se za ravnopravnost među ljudima i narodima, napadao plemićke privilegije.), školstvu, crkvenim i kulturnim organizacijama (Pisao je o ulozi novina u oblikovanju javnoga mnijenja.), ideologijama, prirodnome svijetu (Posebno je problematizirao pitanje pretjerane sječe šuma.) kao i njegovo prihvaćanje antropoloških stavova - tada popularnih među europskim znanstvenicima - te njegova shvaćanja znanosti.

U trećemu poglavlju "Šulekova znanstvena djelatnost" (171. - 197. str.) autor se bavio Šulekovim jezičnim shvaćanjima (Pripadao je Zagrebačkoj filološkoj školi.) i njegovim leksikografskim i lingvističkim radom, posebno naglasivši njegovu sklonost jezičnome purizmu. ("Jezična shvaćanja i znanstvena terminologija", 171. - 182. str.) Zatim je u potpoglavlju "Prirodne znanosti" (182. - 197. str.) obradio Šulekov doprinos popularizaciji pojedinih prirodnih znanosti (fizike, kemije i drugih) kao i njegovo shvaćanje evolucijskih teorija, prije svega darvinizma, upoznavši čitatelje s različitim koncepcijama biološke evolucije i njihovim prihvaćanjem nekada i danas pokazujući pritom zavidnu razinu poznavanja spomenute teme, što svjedoči o autorovu interdisciplinarnome pristupu.

Na kraju je u prilogama autor donio preslike nekoliko Šulekovih članaka i Promemorije iz 1872. godine (209. - 215. str.).

Knjiga je iznimno interesantno štivo, prije svega zato što autor detaljno i temeljito analizira određenu problematiku i pristupa joj s interdisciplinarnoga stajališta čime izlazi iz okvira određene struke, širi vidike čitatelja i upozna je ih s različitim utjecajima koji su formirali neka idejna strujanja u 19. stoljeću.

Nedostaci ove knjige isključivo su tehničke naravi. Kao i svaki tekst, i ova knjiga trebala je proći lekturu. Tekst je pun slovnih pogrešaka (tzv. tipfelera), ponegdje čak nedostaje i pokoja riječ, a bilješke u jednome dijelu knjige nisu na stranici na kojoj bi trebale biti nego ih nalazimo nekoliko stranica prije ili poslije. Također, u sadržaju naslov pojedina poglavlja ne odgovara stranici na kojoj ono započinje. To svakako otežava snalaženje u tekstu, a slovne pogreške proces čitanja čine napornijim. Koliko god to ne utječe na kvalitetu samoga rada, na takve pojedinosti trebalo bi ipak pripaziti.

Arijana Kolak Bošnjak

Sedamnaest stoljeća zadarske Crkve: Zbornik radova znanstvenog skupa o 1700. obljetnici mučeništva sv. Stošije (Anastazije), svezak I. (Od ranokršćanskoga razdoblja do pada Mletačke Republike), Zadar, 16. - 18. studenoga 2004. godine, uredio Livio Marijan, Zadarska nadbiskupija, Zadar, 2009., 448 str.

Godine 2004. u Zadru je u organizaciji Zadarske nadbiskupije i Sveučilišta u Zadru održan znanstveni skup povodom obilježavanja 1700. godina mučeništva zadarske zaštitnice Sv. Anastazije. U ovome prvom svesku Zbornika objavljeno je osamnaest radova koji obrađuju raznovrsne teme iz prošlosti zadarske Crkve, a odnose se na vremensko razdoblje od početaka kršćanstva do pada Mletačke Republike 1797. godine. Zbornik započinje uvodnom riječju iz pera blagopokojnoga zadarskog nadbiskupa msg. Ivana Prende, u kojoj se ističe vrijedan znanstve-

ni doprinos ovoga Zbornika za proučavanje raznih sastavnica iz crkvene povijesti zadarskoga područja. Nadalje, u uvodnoj je riječi istaknuta duga i bogata povijest Zadarske nadbiskupije, a poglavito su naglašena njezina velika stradanja u ratnim razdobljima 20. stoljeća (Prvi i Drugi svjetski rat te Domovinski rat).

Zbornik započinje radom Nenada Cambija *Počeci kršćanstva u Dalmaciji s posebnim obzirom na Jader*. (9. - 24.) U radu se opisuju sami počeci kršćanstva u Dalmaciji, koje se širilo posredstvom apostola Pavla i njegovih učenika. Iako arheoloških i povijesnih podataka o širenju kršćanstva u antičkom Jaderu prije 4. stoljeća nema, autor ističe kontinuitet prisutnosti kršćanstva još od najranijega doba.

Kršćanski počeci Zadra i temelji zadarske Crkve tema su rada Radoslava Katičića *Zadarska Crkva od kršćanske antike do osnivanja nadbiskupije 1154*. (25. - 43.) Ističući oskudnost izvora, autor je pokušao, oslanjajući se poglavito na arheološke nalaze, rekonstruirati najstariju povijest jadtinske Crkve, pri čemu je, posebice u drugome dijelu rada, naglasak stavljen na kronotaksu zadarskih biskupa.

Zvezdan Strika autor je opsežnoga rada *Sinode zadarske Crkve u svjetlu povijesnih vrela*. (45. - 104.) Autor iznosi kronološki pregled zadarskih sinoda od samih sinodalnih početaka (11. stoljeće) do 1688. godine kada je održana posljednja sinoda Zadarske nadbiskupije. Posebice ističe važnost sinoda iz 1395. godine (reforma Stolnoga kaptola), zatim 1566. godine (kada je uvedena tridentaska obnova), dok u 17. stoljeću ističe važnost sinodalnih odluka iz 1663. i 1680. godine.

Potom slijedi rad Mladena Ančića *Zadarska biskupija u okviru Splitske metropolije do 1154. godine*. (105. - 130.) Autor, razmatrajući šire društvene i političke prilike na istočnojadranskome prostoru, razlaže položaj i razvoj Zadarske biskupije od 9. do 12. stoljeća. Ističe problem širenja jurisdikcije zadarskoga biskupa te posebice upozorava na razdoblje

obnove crkvene organizacije na splitskim sinodama (925. i 928. godine).

Ustanovljenje nadbiskupije i metropolije zadarske (131. - 151.) rad je Eduarda Peričića. U prvome dijelu teksta autor objašnjava opće političke i crkvene okolnosti koje su dovele do uspostave Zadarske nadbiskupije, a potom se, analizirajući djelovanje zadarskoga nadbiskupa Lampridija, detaljnije osvrće na same događaje vezane uz ustanovljenje spomenute nadbiskupije i metropolije.

Šesti rad Zbornika jest opsežno djelo Serđa Dokoze *Kronološki pregled povijesti Zadarske nadbiskupije od njena nastanka do početka 14. stoljeća*. (153. - 212.) Kao što i sam naslov kaže, autor kronološki prati najvažnije događaje iz zadarske crkvene povijesti od 1154. godine do kraja 13. stoljeća. Osim temeljnih političkih događaja autor se dotiče i brojnih drugih tema – dolaska crkvenih redova te njihovoga djelovanja u javnome životu, osnivanja samostana, graditeljske djelatnosti, odnosa između Crkve i općine, pitanja crkvene desetine i drugo. Svojevrsni nastavak prijašnjega rada djelo je Serđa Dokoze *Kronološki pregled povijesti Zadarske nadbiskupije od početka 14. stoljeća*. (213. - 239.) Autor iznosi temeljne događaje vezane uz zadarsku crkvenu povijest u 14. stoljeću s naglaskom na odnos Crkve i općine (na temelju odredbi Zadarskoga statuta), kao i na razvoj najvažnijega zadarskog samostana – samostana Sv. Krševana. Drugi dio rada posvećen je aktivnostima zadarskih nadbiskupa 14. stoljeća, a poglavito je istaknuto djelovanje nadbiskupa Nikole Matafara.

Ante Gulin autor je rada *Srednjovjekovni Zadarski kaptol – utemeljenje, ustroj i javna djelatnost*. (241. - 257.) Autor razrađuje temeljne odrednice vezane uz povijest Zadarskoga kaptola Sv. Stošije s aspekta crkvene ustanove kao i s aspekta ustanove javne vjere. U prvome djelu rada opisuje utemeljenje, ustroj i javnu djelatnost Kaptola, dok je drugi dio posvećen kaptolskim pečatima.

Splitski arhiđakon i njegovo djelo *Historia Salonitana* tema su rada Mirjane Matijević

Sokol Zadar i zadarska crkva u djelu *Historia Salonitana (Salonitanska povijest) Tome Arhiđakona*. (259. - 275.) Autorica donosi i analizira dijelove Salonitanske povijesti u kojima se spominju podaci vezani uz Zadar i zadarsku Crkvu. Naglasak je pritom stavljen na političke i crkvene okolnosti (poglavito uzdizanje Zadarske nadbiskupije) koje su utjecale na Tomine (negativne) stavove i promišljanja.

Sljedeća dva rada bave se djelom *Obsidio Iadrensis* – najvažnijim izvorom za proučavanjem uloge Crkve u događajima oko opsade Zadra 1345. – 1347. godine. Zoran Ladić u radu *O nekim aspektima uloge Crkve u zbivanjima opisanim u djelu Obsidio Iadrensis* (277. - 290.) kronološki prati ulogu pojedinih osoba iz crkvenih krugova u političkim i vojnim okolnostima mletačke opsade Zadra 1345. – 1347. godine, a koje se navode u spomenutomu djelu. S druge strane, Olga Perić u radu *O autorstvu djela Obsidio Iadrensis* (291. - 297.) raspravlja o pitanju autorstva *Obsidija*, koje je prvi pokrenuo Franjo Rački, a na njega se nadovezali Nada Klaić i Neven Budak, koji su autorstvo pripisivali zadarskome nadbiskupu Nikoli Matafariju. Imajući na umu filološku analizu te slijedeći mišljenje Ivana Lučića, autorica *Obsidio* i dalje smatra djelom anonimnoga autora.

Potom slijedi rad Sabine Florence Fabijanec *Trgovci i njihovi odnosi sa zadarskim crkvenim ustanovama u kasnom srednjem vijeku*. (299. - 318.) Koristeći većim dijelom neobjavljeno arhivsko gradivo, autorica u prvome dijelu rada opisuje razne oblike suradnje zadarskih poduzetnika i crkvenih osoba (opunomoćivanje, posudba, kupoprodaja nekretnina), a posebice je istaknula djelovanje trgovca Pažina pokojnoga Julijana Venturinija. U drugom dijelu analizira utjecaj crkvenih stavova na pobožnost zadarskih trgovaca u 14. i 15. stoljeću.

Temeljne odrednice političkoga razvoja Zadra i Zadarske nadbiskupije u radu *Zadar i Zadarska nadbiskupija u 15. i 16. stoljeću* razmatra Tomislav Raukar. (319. - 335.) Kroz prizmu uključenosti Zadra u opseg mletač-

koga *Stato da mar* te osmanlijske prisutnosti autor razmatra svekolike odrednice razvoja grada i Crkve, primjerice, razvoj komunalne uprave kao i razne vidove gospodarskoga, društvenoga i intelektualnoga djelovanja.

Zadarskom nadbiskupijom i njezinim vezama s pravnim sustavom Rimske kurije bavi se rad Jadranke Neralić *Pogled na zadarsku Crkvu u 15. stoljeću iz Rima*. (337. - 369.) Rečeno je autorica prikazala kroz slučajeve dvojice visokopozicioniranih zadarskih crkvenih dostojanstvenika – Deodata Veniera, opata samostana Sv. Krševana i arhiđakona Franje Damjanovoga.

Petnaesti rad Zbornika *Zadarska nadbiskupija i Sabor u Mantovi (1459. - 1460.)* djelo je Bazilija Pandžića. (371.-378.) Uz temeljne podatke o okolnostima sazivanja Sabora u Mantovi autor se detaljno osvrće na misiju i djelovanje ninskoga biskupa Natala Benčića, koji je na spomenutom Saboru sudjelovao kao izaslanik bosanskoga kralja Stjepana Tomaša.

Josip Kolanović u radu *Zadarska nadbiskupija prema izvješćima "ad lima" 1599. - 1797.* (379. - 413.) na temelju spomenutih izvješća prikazuje i analizira stanje u Zadarskoj nadbiskupiji od 16. do kraja 18. stoljeća. Autor analizira podatke iz izvješća koja se odnose na brojne sastavnice crkvenoga života: broj stanovnika i župa, djelovanje svećenstva i redovništva u gradu (broj, prihodi, pastoralna i socijalna djelatnost), osnivanje muških i ženskih samostana u gradu i nadbiskupiji. Drugi dio rada posvećen je spoznajama o tiskanju bogoslužnih knjiga i katehetskih priručnika te odnosu prema drugim vjerama, poglavito prema pravoslavicima i muslimanima.

Potom slijedi rad Lovorke Čoralić *Prinosi zadarskoj crkvenoj povijesti iz mletačkih arhiva*. (415. - 438.) Tragom brojnih arhivskih zapisa autorica u prvome dijelu rada donosi opće podatke o zadarskim iseljenicima u Mlecima (tijek migracija, mjesta stanovanja, vjerski život i zanimanja) te podatke o duhovnim osobama zavičajem sa zadarskoga područja. Drugi dio rada posvećen je oporučnim lega-

tima zadarskih iseljenika crkvenim ustanovama u Zadru te uključenosti istih u hrvatsku bratovštinu Sv. Jurja i Tripuna.

Posljednji rad Zbornika – djelo Miroslava Bertoše *Zveket mačeva, društvene krize i mentalni senzibiliteti* (439. - 445.) – svojevrsno je autorovo promišljanje o temeljnim odrednicama koje su definirale istočnojadranski prostor i njegovo zaleđe od 16. do 18. stoljeća.

Na kraju Zbornika nalazi se *Sadržaj*. (447. - 448.) Prvi svezak Zbornika sa Znanstvenoga skupa posvećenoga 1700. obljetnici mučeništva Sv. Anastazije vrijedan je prinos proučavanju crkvene povijesti zadarskoga područja. Raznolikost tema i širok vremenski raspon koji obuhvaćaju radovi ovaj Zbornik čine zanimljivim i široj čitateljskoj publici te predstavljaju dobar temelj budućim istraživanjima zadarske crkvene povijesti u srednjemu i ranome novom vijeku.

Maja Katušić

Historijski zbornik, godina LXIII., broj 1 (2010.)

Jedan od najuglednijih hrvatskih historiografskih časopisa - s tradicijom izlaženja još od davne 1948. godine - Historijski zbornik, glasnik *Društva za hrvatsku povjesnicu*, nakon kratkoga zastoja ponovno je, sada pod uredničkom palicom Damira Agičića i u suizdavaštvu s izdavačkom kućom *Srednja Europa*, "uhvatio ritam" redovitoga izlaženja i objavljivanja kvalitetnih članaka iz polja povijesti. Novi svezak ovoga časopisa volumenom je obiman i obuhvaća čak 412 stranica, a pogled na njegov sadržaj odražava raznolikost povijesnih tema i informativnost koju pruža svojim čitateljima.

Broj se otvara blokom radova sa znanstvenoga kolokvija povodom 150. obljetnice prvoga modernog popisa stanovništva (1857. - 2007.), koji je održan na Filozofskome fa-

kultetu u Zagrebu 3. prosinca 2007. godine, a sastoji se od osam priloga (5. - 165. str.). Sudionici skupa, tj. autori ovih priloga pokušali su s brojnih strana rasvijetliti početke statističkoga popisivanja stanovništva na području Hrvatske. Tako Petar Korunić u svoja dva priloga ukazuje na činjenicu da je čitav proces i priprema za taj prvi moderni popis stanovništva iz 1857. godine, u biti, započeo sedam godina ranije s brojnim pravim regulativama koje su trebale osigurati pravni okvir i lakše provođenje toga popisa, koji je ujedno sadržavao i prve elemente etnografske statistike u Habsburškoj Monarhiji, čemu je autor posvetio jedan od svojih priloga. Mađarska kolegica Mariann Nagy i Ivana Žebec u svojim su priložima pokušale sagledati gospodarsku stranu i pozadinu ovoga popisa na makro (Habsburška Monarhija) i mikro razini (Osječka županija). S druge strane, Ljiljana Dobrovšak i Dean Krmac problematiku ovoga popisa promatraju iz narodnosnoga, tj. regionalnoga kuta rasvijetljujući udio židovskoga stanovništva, tj. etnički sastav Istrana u Trstu unutar ovoga popisa iz 1857. godine. Pitanjem stanovništva u slobodnoj luci Trst bavi se i prilog Alekseja Kalca, no autor u svoja razmatranja uključuje vremenski luk od polovice 18. stoljeća sve do polovice 19. stoljeća. Posljednji prilog u ovome bloku bavi se teorijskim pitanjem važnosti popisa stanovništva kao povijesnoga vrela, a autor mu je Ivica Pletikosić.

Sljedeći blok ovoga broja Historijskoga zbornika standardni je dio časopisa koji sadrži znanstvene i stručne članke, a sastoji se od tri priloga. Prvi od njih naslovljen je "Prilozi za povijest diplomacije i vojnokrajiškog ratovanja u 16. stoljeću" (169. - 189. str.). Autori Mislav Gregl, Neven Kovačev i Nataša Štefanec objavili su dva pisma iz korespondencije između Osmanskoga Carstva i Svetoga Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti. Transkripti su objavljeni na originalnome jeziku i u hrvatskome prijevodu zajedno s potrebnim komentarima i kritičkim aparatom. Sljedeći prilog iz pera Dragana Markovine "Reformaska nastojanja Mletačke Republike u Dalma-

ciji u drugoj polovici 18. stoljeća u kontekstu novih odnosa moći na jadranskom prostoru” (191. – 214. str.) obrađuje pitanje pojačane upravno-organizacijske aktivnosti Mletaka na istočnoj jadranskoj obali u razdoblju zalaska diplomatske i vojne moći *Serenissime*. Autor trećega priloga u ovome bloku jest Danijel Vojak koji u svome radu “O proučavanju Roma u hrvatskoj znanosti i kulturi ili postoji li hrvatska romologija?” (215. – 240. str.) pokušava ocrtati razvoj proučavanja Roma, njihove kulture i povijesti u krilu hrvatskih humanističkih disciplina, a donosi i vrlo iscrpan pregled postojećih radova na tu temu.

Blok radova koji slijede naslovljen je Historiografija i tu čitatelj može pronaći dva rada autora kojih je predmet proučavanja historiografija kao znanstvena disciplina. Prvi prilog autora Ozrena Kosanovića donosi kritički pregled radova o povijesti srednjovjekovnoga Vinodola (243. – 268. str.), dok je u drugome prilogu naslovljenom “Teorijsko-istraživački pristupi / Historija sjećanja i pamćenja” (269. – 311. stranica) Branimir Janković detaljno predstavio knjigu “Umijeće

pamćenja” autorice Frances Amelie Yates, ali i ocrtao razvoj teorijskoga koncepta historije sjećanja unutar povijesne znanosti.

Sljedeća dva bloka donose nam obavijesti, recenzije i prikaze (315. – 372. str.) te izvješća sa znanstvenih i stručnih skupova (375. – 401. str.). Čitatelj tu može pronaći sedamnaest prikaza i recenzija recentnih domaćih i inozemnih historiografskih izdanja, izvješća s osam međunarodnih i domaćih znanstvenih i stručnih skupova te obavijest o prestižnoj nagradi “Anton Gindly”, koja je krajem 2009. godine u Beču dodijeljena akademiku Tomislavu Raukaru.

Ovaj broj Historijskoga zbornika zaključuje tužan blok *In memoriam*, u kojemu se prisjećamo nedavno preminulih kolega Ivana Kampuša, Luje Margetića, Hrvoja Matkovića i Tomislava Markusa te njihova doprinosa hrvatskoj povijesnoj znanosti.

Gordan Ravančić